

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Dějiny knihy, tisku, ostatních médií:
Barokní kniha v Čechách

Jiřina Šandorová

Plzeň 2015

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Dějiny knihy, tisku, ostatních médií:

Barokní kniha v Čechách

Jiřina Šandorová

Vedoucí práce:

PhDr. Dagmar Svatková

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2015

.....

Poděkování

Touto cestou bych ráda poděkovala PhDr. Dagmar Svatkové za cenné rady a připomínky, které mi pomohly zpracovat tuto bakalářskou práci.

Také bych chtěla poděkovat své rodině za podporu a trpělivost.

Anotace

Bakalářská práce je zaměřená na barokní knihu v Čechách. Toto období, nazývané také pobělohorská doba, datujeme přibližně do let 1620–1750. Je zde popsán vzhled barokní knihy, techniky a metody používané při její výrobě. Druhá část bakalářské práce Barokní kniha v Čechách je zaměřena na obsahovou část knih a významné osobnosti, které se podílely na literárním vývoji knihy v době baroka. Samostatnou kapitolou této bakalářské práce je knihtisk, který tvoří nedílnou součást barokní knihy.

Klíčová slova

baroko, kniha, literatura, obsah knih, vazba, knihtisk, Johannes Gutenberg

Annotation

This Bachelor thesis is focused on Baroque book in Bohemia. That time is known as the period after the Battle of White Mountain, dated approximately in 1620 - 1750. There is description of the appearance of the Baroque books, techniques and methods used in its production during this period. The second part of the Baroque book is focused on the content area and the people who participated in the development of literary books in the Baroque period. A separate chapter of this thesis is printing press, which forms an integral part of the Baroque book.

Keywords

Baroque, book, literature, contentsofbooks, printingpress, typography, Johannes Gutenberg

Obsah

1 ÚVOD	1
2 BAROKNÍ KNIHA V ČECHÁCH	3
2.1 České baroko (1620–1750)	3
2.2 Barokní kniha	4
2.2.1 Vazba	4
2.2.1.1 Slepotosková vazba	6
2.2.1.2 Zlacená vazba	7
2.2.2 Ex libris	8
2.2.3 Supralibros	8
2.2.4 Signet	10
2.2.5 Frontispis	10
2.2.6 Viněta	11
2.2.7 Ilustrace	12
2.2.8 Písmo	13
2.3 Obsahové zaměření barokních knih	15
2.3.1 Jazyk pobělohorské češtiny	16
2.3.2 Domácí (katolická) literatura	17
2.3.2.1 Poezie	18
2.3.2.2 Próza	19
2.3.2.3 Drama, folklórní slovesnost	21
2.3.3 Emigrantská (evangelická) literatura	21
2.3.4 Zakázané knihy	25
2.4 Knihtisk	27
2.4.1 Johannes Gutenberg	28
2.4.2 Gutenbergův knihtisk	29
2.4.3 Tisk a techniky knihtisku	30
2.4.3.1 Tisk z výšky	31

2.4.3.2	Tisk z plochy.....	33
2.4.3.3	Tisk z hloubky.....	33
2.4.3.4	Průtlačný tisk	35
2.5	Tiskárny v Čechách	36
3	ZÁVĚR.....	38
4	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	39
5	RESUMÉ.....	41

1 ÚVOD

Pro svoji bakalářskou práci jsem si zvolila téma „Barokní kniha v Čechách“. Toto téma mě zaujalo ze dvou důvodů. Chtěla jsem čtenáři alespoň částečně přiblížit určitou vývojovou část knihy a její osudy v době, která pro knižní tvorbu byla dosti složitá. Samotnou knihu můžeme posuzovat z více hledisek. Jednak z hlediska vzhledu, který nás upoutá na první pohled, probudí náš zájem svou estetickou stránkou, můžeme si v ní zalistovat a seznámit se s ilustracemi, způsobem psaní. Po prvním dojmu v nás vzbudí zvědavost a snažíme se zjistit obsah knihy, to, co nám chtěl autor sdělit. Druhým hlediskem byl fakt, že o barokní knize, konkrétně v Čechách, nemáme dostatek informací, abychom mohli podat všestranný a ucelený pohled na toto období zvané baroko, tedy období, které se týká doby pobělohorské, přibližně v letech 1620–1750. Baroko není striktně ohraničeno, ale proměny knihy, které nastaly, zapříčiněné zejména politickými změnami v Čechách, měly velký vliv na význam knihy jako takové.

Bakalářská práce je rozdělená do několika částí. Jednotlivé úseky jsem pojala jako samostatné celky, které na sebe zdánlivě nenavazují, ale ve výsledku bych chtěla podat základní informace o vzhledu knihy, metodách používaných při její výrobě a také o tom, jaká byla kniha po stránce obsahové, a o jejím vývoji v tomto, z historického hlediska, krátkém období.

V první části této bakalářské práce chci stručně přiblížit dobu baroka, kterou nazýváme také dobou pobělohorskou, a události, které tomu všemu předcházely.

Ve druhé části se zaměřuji na knihu jako takovou, na její vzhled, způsob provedení jednotlivých částí a na materiály, které se v této době používaly. Zaměřím se také na ilustrační stránku knihy a používané typy písma. Vzhledem k tomu, že tato část je převážně teoretickým popisem knihy, nevyhnu se používání základních termínů, které jsou nezaměnitelné. Z toho důvodu musím z velké části využít odborného popisu knihy z literatury.

Ve třetí části bakalářské práce se zabývám obsahovým zaměřením knihy v období baroka. Literární vývoj knihy podléhal politickým změnám v naší zemi po bitvě na Bílé hoře, kdy bylo potlačeno stavovské povstání, a tyto změny se samozřejmě odrazily na dalším osudu knihy. Literární činnost byla rozdělena na dvě větve, z nichž každá měla svůj vlastní vývoj. Mou snahou v této části je alespoň stručně přiblížit jednotlivé směry a vyzdvihnout

nejvýznamnější osobnosti tohoto období, které výrazně ovlivnily čtenářskou obec. V této souvislosti se také krátce zmíním o jazyku používaném v pobělohorské době.

Čtvrtou část bakalářské práce jsem věnovala počátkům vzniku knihtisku. Tato část se může na první pohled zdát jako odbočení z původního tématu práce, ale z mého úhlu pohledu je velice důležité připomenout si vznik tohoto vynálezu, který výrazným způsobem ovlivnil dosavadní vývoj knihy. Byl svým způsobem revolucí v utváření dějin knihy jako takové. Do té doby byla kniha vzácná a nedostupná širokým vrstvám obyvatel, vynález knihtisku toto rázem změnil, a i nejchudší lid měl přístup k psanému slovu.

V poslední, páté části, se krátce zmíním o tiskárnách v Čechách.

Uvědomuji si, že není možné na několika stránkách podat celkový pohled na barokní knihu v Čechách, ale chci přiblížit některé momenty této doby společně s tím, co tomu všemu předcházelo.

2 BAROKNÍ KNIHA V ČECHÁCH

Termín barokní kniha v Čechách není přesně určený dnem ani hodinou, ale postupným vývojem historie knihy tak, jak šly události nejen po linii literární, ale také politické. Ty svým způsobem, ať už pozitivním nebo negativním, ovlivnily další osudy knihy po stránce vzhledové, ale hlavně obsahové. V knihách se odráží myšlenky a všeobecná nálada určité doby, podávají nám informace o způsobu života a náboženském nebo politickém smýšlení lidí v určité části vývoje literárního nebo např. technického pokroku, vzdělávacích prostředků a používaných metod nebo pomůcek.

2.1 České baroko (1620–1750)

Bitvě na Bílé hoře předcházela druhá pražská defenestrace (23. května 1618), kdy byli z oken Pražského hradu vyhozeni dva místodržící: Vilém Svatava z Chlumu, Jaroslav Bořita z Martinic a jejich sekretář Fabricius. Tento nezdařilý pokus o vypořádání se s nenáviděnou panovnickou mocí však znamenal počátek povstání v Čechách a později také na Moravě. Po smrti Ferdinanda I. odmítli stavové zvolit jeho nástupce Ferdinanda II. a českým králem byl nakonec z možných kandidátů zvolen Fridrich Falcký. Jeho manželka byla dcerou anglického krále a stavové očekávali finanční a vojenskou pomoc z Anglie. Ta však nepřišla, nedočkali se jí ani od protestantské Unie. Císařem Svaté říše byl roku 1619 zvolen Ferdinand II. a Unie mu zpočátku nedokázala přímo odporovat. To vše nakonec vedlo k porážce stavů v listopadu roku 1620 v rozhodující bitvě na Bílé hoře.

Období českého baroka označujeme jako dobu pobělohorskou, tj. rok 1620 až polovina 18. století. V této době byla česká literární činnost rozdělena na dvě větve, z nichž se každá ubírala svým vlastním směrem. Domácí tvorba podléhala nastoleným změnám v zemi a emigrantská literatura byla poznamenána způsobem života v exilu.

Výtvarná tvář knihy v období baroka měla svoje specifika, přestože některé prvky výzdoby se přenesly z doby předchozí, renesanční. Konečný vzhled byl výsledkem historického vývoje a podléhal dobovým praktikám používaným pro její tvorbu.

2.2 Barokní kniha

Koncem 16. století byla velká záliba v používání pestrých dekorativních prvků, jako byly iniciály, rámy, vlasy, dělicí linky apod., někdy až na hranici estetické únosnosti. V 17. a 18. století se výtvarná část knihy začíná měnit, pomalu a jistě se snaží přizpůsobit literárnímu obsahu knihy. Zpočátku se tato snaha projevuje složitými, do nekonečna prodlužovanými názvy knihy, které měly čtenáře jako první upoutat. Postupně dochází k zásadním změnám v dosavadním způsobu ilustrace knih především plnou náhradou dřevořezu mědirytem a leptem. Problém kombinace dvou technik tisku, tisku z výšky a tisku z hloubky, vedl ke vzniku frontispisu, který byl do knihy přikládán dodatečně jako zvláštní příloha.

„Výzdoba nemizí, ale mizí její živelná hravost a průbojnost, s níž si vydobyla tak výrazně nepřehlédnutelné místo po boku textové složky. Nyní začíná jen přizvukovat textu jako druhé housle, jejichž zvuk podtrhuje hlas vedoucí.“¹

V této kapitole si přiblížíme jednotlivé části barokní knihy.

2.2.1 Vazba

Barokní vazby datujeme převážně do 17. století, a pokud se jedná o klášterní vazby, tak i do větší části 18. století. Barokní vazby se dochovaly ve větším počtu než vazby renesanční, a to nejen jednotlivé kusy, ale i celé soubory dobových knihoven. Bohužel, z hlediska slohové výraznosti a výtvarných kvalit je česká barokní tvorba na mnohem nižší úrovni než tvorba renesanční. U náročnějších klášterních vazeb se setkáváme s tzv. barokním historismem – převazby středověkých rukopisů a inkunábulí. Výzdoba vychází z gotických vzorů, používá se původní nebo napodobené gotické kování. Tyto vazby vznikají převážně od poloviny 18. století.

„Z pozdní renesance přechází do baroka styl zvaný „á la fanfare“ (fanfárový), vyznačující se jemným bohatým celoplošným zlaceným dekorem na způsob desénu s převládajícími tečkovými spirálkami, kvítky a vavřínovými snítkami, a typ výzdoby zvaný „semis“ (setba), rovnoměrný desén z drobných zlacených kolků. Sloh „á la Gascon“, pojmenovaný podle slavného pařížského knihvazače, je složitá kompozice z pásek skládaných do geometrických útvarů. Výrazně barokní charakter má vzor „á la l'evantail“ (vějířový),

¹ BOHATCOVÁ, Mirjam et al. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, 622 s. ISBN 80-703-8131-0. S. 295.

typický pro šedesátá a sedmdesátá léta 17. století, zpravidla s dominantovou kompozicí. Základním ornamentálním motivem jsou tu čtvrtkruhové, půlkruhové i kruhové vějířovité útvary, kombinované někdy s liniemi složenými z drobných teček, punců („fers pointillés“). Kromě uvedených typů výzdoby jsou ovšem hojné i různé jednoduché dominantové typy kompozice s volným polem rámovaným bordurou nebo jen ornamentálním lemem či několika linkami, a případně oživeným doplňkovými kolky. Funkci dominanty tu mívá ornamentální kartuš nebo heraldické supralibros.“²

Baroko s velkou oblibou používá materiály vyjadřující nápaditost a výjimečnost, snaží se vyniknout. Vyskytují se mozaikové vzory z různých materiálů, prořezávané pergamenem podložený jinou barvou usně, barevný papír, textil, oblíbený byl např. samet, hedvábí, brokát, ale také krajky a dracouny aplikované na textilní podklad. Dále se používaly kovy, sklo, bižuterie, polodrahokamy i drahé kameny, perly, malované materiály, kost zdobená řezbou nebo malbou. Materiály měly napodobovat vzácné středověké vazby. Zlaté a stříbrné provedení malých formátů bylo kombinováno s rudými nebo černými samety, s modrým hedvábím, černým safiánem, vínově rudým nebo růžovým pergamenem.

Barokní výzdoba zdůrazňuje výzdobu hřbetu, který bývá na všech pokryvech zlacený. Sladění bílé nebo slonovinově nažloutlé a zlaté odpovídalo tehdejšímu vkusu. Pergamenová vazba dosahovala vysoké úrovně. Setkáváme se s ní nejen na malých formátech, ale také u velkých formátů, např. plánů, map nebo svazků s teologickou tematikou. Knižní vazba v baroku se zaměřuje hlavně na tu část knihy, která byla vystavena a sloužila jako dekorativní prvek v knihovně. Naopak popsané pergameny, např. ze zrušených spisů, sloužily jako pokrýv na lepenkových deskách levnějších vazeb.

„U vazeb z menších klášterních knihoven se často setkáváme s přetíráním hřbetů knih bílou či jinou barvou, tak aby tvořily barevně jednotnou fasádu, zatímco ostatní část pokryvu je ponechána v původním zbarvení. Někdy byly hřbety i přelepovány, zpravidla pruhem světlé nebo bílé usně. Účelem bylo dosáhnout jednotného vzhledu knih. Kromě praktických zřetelů se zdá, že určité barvy unifikačních nátěrů měly někdy i další symbolický význam: svazky v knihovnách premonstrátských, cisterciáckých a dominikánských bývaly přetírány bíle, což odpovídá i barvě řádového roucha, zatímco mendikanti (žebravé řády, například františkáni

² BOHATCOVÁ, Mirjam et al. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, 622 s. ISBN 80-703-8131-0. S. 324.

*nebo kapucíni) natírali hřbety knih spíše nahnědo, tmavošedě či načerno.*³ Tím se samozřejmě znehodnotilo mnoho krásných zlacených vazeb s renesanční výzdobou.

Oblíbená v tomto období byla pouzdra na knihy napodobující vnější vzhled knihy, která se používala k uložení různých písemností nebo šperků. Znamé jsou také malé cestovní knihovničky ve tvaru kuffíku, skříňky nebo knihy. Otvíraly se předními deskami a byly v ní uloženy malé knižní svazky.

Pokryv barokní vazby je většinou ze světlé, nemořené tvrdé kůže, kování na barokní vazbě bývá mosazné, ploché a často hladké nebo opatřené jednoduchým rytím. Spony používané v 18. století se objevují pouze na vazbách s dřevěnými deskami, jsou železné a mají v těle otvor, který zapadá na trn umístěný na hraně desky. U dřevěných typů desek se používalo plechové kování menších rozměrů.

Barokní slepotisková vazba má barevnou hlazenou ořízku, mramorovaný hladký nebo škrobový papír na přidešti a ochranné lepenkové nebo kožené pouzdro. Baroko přenáší zlacenou výzdobu u běžnějších vazeb z desek na hřbet a plocha desek zůstává hladká. Zlacení se vyskytuje převážně na hnědě mořených barokních pokryvech, světlé barokní vazby mají hřbety nezlacené a v horní polovině hřbetu může být přilepen papírový štítek, do kterého je slabým slepotiskem vytlačen titul knihy. Ve většině případů je používán oblý knižní blok.

2.2.1.1 Slepotisková vazba

Vyznačuje se pokryvem většinou světlým, v menší míře hnědým, zdobeným převážně slepotiskem. Z usní se nejčastěji používala vepřovice nebo teletina. Pro slepotiskovou vazbu je typická rámová kompozice.

*„Hlavní složkou typické rámové kompozice je rámová osnova, složená z různého počtu na výšku obdélných rámu, kladených soustředně od okraje desky ke středu plochy. Poslední nejmenší vnitřní rám uzavírá uprostřed plochy střední pole. Střední pole má většinou tvar obdélníku, je vyplněno plotnou, desénem z razítek nebo svislými středovými pásy.*⁴

Rámová kompozice je poměrně levná a nevyžaduje složité nákresy, proto ji najdeme hlavně na řadových vazbách, vyráběných pro potřeby širších vrstev obyvatel.

³ BOHATCOVÁ, Mirjam et al. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, 622 s. ISBN 80-703-8131-0. S. 329.

⁴*Historická knižní vazba: sborník příspěvků k dějinám vazby a k metodice ochrany historických knižních vazeb*. Liberec: Severočeské museum, 1965. ISSN 0439-240X. S. 44.

Trochu odlišná je slepotisková výzdoba na vazbách velkých korpusů se silnými a rozměrnými deskami, používaná u kancionálů nebo liturgických knih, tzv. graduálů. Pokud je slepotisková vazba z dřevěných desek, opatřuje se sponami, které celý blok pevně drží. Lepenkové desky slepotiskových vazeb měly koncem 16. století a začátkem 17. století kožené nebo textilní stuhy. Mohutnější vazby nebo vazby cenných knih bývaly chráněné kováním.

Slepotisková vazba se objevuje převážně v klášterní tvorbě, ale setkáváme se s ní také u zakázek pro bratrstva, úřady, školy a další instituce. Je to levná a nenáročná vazba s tlačenu usní na lepence nebo na dřevě. Používala se levná useň, pergamen, lepenka nebo barevný papír. Jednoduché vazby se používaly pro domácí příručky a zpěvníky. Sériové vazby, určené pro kanceláře, byly často označeny císařským nebo zemským znakem. Výzdoba byla velice jednoduchá, slepotisková linka nebo malá ozdoba.

2.2.1.2 Zlacená vazba

Představuje hlavní vývojový proud barokní vazby a je plynulým pokračováním vazby pozdně renesanční. Vyznačuje se výrazným zlacením většinou s hnědě mořeným pokryvem. *„Desky zlacených vazeb bývají po celé 17. a 18. století lepenkové. Jako pokryv se nejčastěji vyskytuje jak na levnějších, tak na drahých vazbách barevně mořená useň, zpravidla teletinka, na bohatě zlacených bibliofilských vazbách barevně jemné kozinky; obecně pak převládají různé odstíny hnědi. Kromě toho je častý i pergamen, na nejlepších vazbách jemný, hladký, bělostný až alabastrový. Barokní pergamenové vazby bývají hojně zlaceny, neboť barevný souzvuk bílé či slonovinově nažloutlé a zlaté dobře hověl tehdejšímu vkusu (byl ostatně oblíben už v manýrismu).“⁵*

Vazba zlacená je svým zpracováním kvalitnější a samozřejmě také dražší než vazba slepotisková. Používala se na vzácnější tisky. Většinou je výtvarně kvalitnější a slohově na vyšší úrovni než vazba slepotisková.

Zlacení určovalo materiál desky nebo pokryvu pro zlacenou výzdobu. Desky zlacených vazeb byly lepenkové, jako pokryv se používala levnější barevně mořená useň, nejčastěji teletinka.

⁵ BOHATCOVÁ, Mirjam et al. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, 622 s. ISBN 80-703-8131-0. S. 323.

2.2.2 Ex libris

Ex libris, přeloženo z latiny jako „z knih“, bylo v knize původně tištěno na přidešti v podobě erbu nebo znaku a označovalo vlastnický vztah osoby k určitému tisku knihy. Byl kladen velký důraz na jejich umělecké provedení. Je to v podstatě malý ozdobný lístek, který obsahuje jméno, erb nebo monogram osoby, která si knihu objednala, a výtvarný motiv nebo jiné vyjádření vztahu majitele ke knize. Tyto knižní značky, ex libris, jsou starší než knihtisk a objevovaly se již ve středověkých rukopisech. Používali je především panovníci, šlechtické rody a kláštery.

Za předchůdce ex libris můžeme považovat etiketu egyptského vládce Amenhotepa III. (15.–14. století př. n. l.) na svitku *O sladké sykomoře*. První známé ex libris v dnešním slova smyslu pochází z Německa z roku 1188. Ex libris jsou podobně jako supralibros důležitými ukazateli při určování stáří díla, ale jsou vyhledávána hlavně pro svoji uměleckou hodnotu. Vznikala jako dřevořezy, mědirytiny i lepty.

„Nejstarší české datované ex libris jest z roku 1541. Je to dřevořezové ex libris Jana z Lipé. Roku 1546 dal rýti do mědi ex libris český humanista Jan Hodějovský z Hodějova (1496 – 1566).“⁶

V době baroka je ex libris spolu se superlibros významnou součástí výtvarné podoby knihy. Stejně jako supralibros vypovídá jeho umělecké ztvárnění o zkušenostech a dovednostech umělce, který ex libris stvořil, ale také o fantazii a vkusu majitele knihy.

2.2.3 Supralibros

Supralibros, nebo také super ex libris, je knižní značka nebo monogram. Objevovalo se již v psané knize, nejvíce rozšířené bylo v 17. století. Pro období baroka je spolu s ex libris typickým znakem knižní vazby. Označovalo vlastnictví knihy a bylo používáno především panovníky a šlechtici, najdeme jej také u vazeb klášterních. Většinou bylo umístěno na vnější straně vazbové desky, ale setkáváme se s umístěním i na desce zadní. Supralibros bylo nejen značkou konkrétního majitele, ale mělo také určitý estetický charakter. *„Z nejčastějších způsobů reprezentační výzdoby v duchu doby – podobně jako tomu bylo v jiných zemích a jak*

⁶Tobolka, Zdeněk Václav. *Knihy: její vznik, vývoj a rozbor*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1949. 242 s., ca 200 s. obr. příl. S. 207

*jsme byli již svědky v období renesance, je supralibros v rámci tu bohatším, tu jednodušším, nebo jen i na hladké ploše umístěné.*⁷

V renesanci a gotice se vyrábělo z dřevořezu, v době barokní bylo supralibros hlavně z mědirytu. V 16. a 17. století byl námět supralibros zaměřený na historické náměty, v 18. století jsou vytvářeny alegorické motivy, někdy doplněné legendou složenou s obrázků nebo s vlastním označením majitele, např. hesla nebo znaku. Podle druhu označení můžeme supralibros rozdělit do několika kategorií. Při použití erbu mluvíme o tzv. heraldickém supralibros, znakový supralibros používá vyobrazení znaku majitele. V případě, že se sloučily dva erby manželů, hovoříme o aliančním supralibros. Použitím jména nebo titulu majitele nazýváme supralibros jmenným, kdy je použito počátečních písmen jména majitele knihy.

Další použití supralibros bylo např. u knih, které byly věnovány vynikajícím žákům určité školy. Kniha byla vázaná v pergamenu nebo v kůži a supralibros obsahovalo kromě jména žáka také erb města nebo školy s datem a s podpisy ředitele a zainteresovaných (příslušných) úředníků.

Nejvýznamnější šlechtické knihovny s rodovými supralibros v období 17. a 18. století jsou shromážděny např. v pražské univerzitní knihovně. Mezi přední knihovny řadíme knihovnu Václava Vojtěcha ze Šternberku. Supralibros je provedeno na bílém pergamenu a znázorňuje písmena WACDS doplněné osmicípou hvězdou. Dalšími významnými knihovnami je knihovna hraběte Antonína Šporka nebo knížat Schwarzenbergů.

Hojně byly rozšířeny klášterní knihovny a nesly většinou jméno jednotlivého opata. Zmíníme např. supralibros opata kláštera v Plasích u Plzně Eugenia Tyttla, jehož základem je písmeno T a číslice 2 umístěné ve středu štítu. Supralibros premonstrátského kláštera v Chotěšově znázorňuje ve svém znaku klášter se třemi páry parohů, v supralibros probošta chotěšovského kláštera Vojtěcha Pelletze jsou uvedeny iniciálami APPC. Posledním uvedeným klášterem s vlastní značkou je kladrubský klášter. Supralibros je na bílé nebo hnědé kůži a znázorňuje heraldickou lilii ve štítě.

Vlastní znaky a erby měly nejen města, ale výzdobou a úpravou supralibros se mohly pochlubit také cechy různých řemesel. Knihaři, kteří pracovali pro určitou knihovnu, nebyli zpočátku příliš známí, postupem času se zmínky o nich objevovaly stále častěji. Supralibros a ex libris jsou velkými pomocníky při určování stáří vazeb. Byly však často padělané a určení přesné doby vzniku je tak velice obtížné. Provedení supralibros vypovídalo o kvalitě nejen zhotovitele, ale také o majiteli tisku.

⁷HAMANOVÁ, Pavlína. *Z dějin knižní vazby: Od nejstarších dob do konce 19. stol.* 1. vyd. Praha: Orbis, 1959, 275 s. ISBN Z dějin knižní vazby. S. 146.

2.2.4 Signet

Signet, z latinského slova *signum*, podpis, znamení nebo také pečeť. V češtině má dva významy, prvním významem je označení grafické tiskařské značky, kterou si tiskaři označovali své tisky, tzv. tiskařský signet. Druhým významem slova signet je značka, kterou se označovala první lichá stránka knihy. Tiskařský signet se objevoval v podobě erbu nebo městského znaku, hesla nebo motto, mohl obsahovat také monogram tiskaře a byl umístěn v bohatě zdobené kartuši, tj. orámování určitého celku, které se používalo od renesance až do 19. století.

Signet v době baroka nebyl tak výrazný, objevoval se velice vzácně a jeho obsah nebyl bohatý. U těchto značek se vycházelo spíše z dřívějších námětů, které se určitým způsobem přizpůsobovaly době, většinou se doplňovaly různými hesly nebo citáty. Např. knihy pocházející z tiskárny u sv. Klimenta na Starém Městě pražském byly opatřeny emblémem IHS a tato značka byla zpočátku používána pouze otci z Tovaryšstva Ježíšova. Postupem času došlo u této značky ke značným změnám. „*Někdy se také objevila v záhlaví tisku uprostřed podélné viněty z volut nebo listí nebo obojího, jindy opět utvořila koncovou vinětu mezi květy, obilím nebo ratolestmi. V 18. století však užívali jezuitského znaku i jiní tiskaři, zejména v tiscích náboženského obsahu. Přesto najdeme v českém barokním signetu i nové formy.*“⁸

Signety mívaly symbolickou podobu a vypovídaly o tiskaři, jeho práci nebo místě vzniku tisku. Signety mohou obsahovat také mýty a legendy nebo náboženské motivy.

2.2.5 Frontispis

Frontispis je celostránkový obrázek před titulním listem. Následuje hned po první straně a je vytištěn na jejím rubu. Vznikl v 17. století, často představoval podobiznu autora nebo alegorické znázornění knihy. Úvodní ilustrace, frontispis, v baroku obsahovala množství předmětů a anonymních postav v nepřirozených pózách, jejichž totožnost a vzájemné vztahy nebyly na první pohled patrné. Každý detail měl svůj zvláštní význam, dekorativní prvky se zde vyskytovaly pouze v malé míře.

Nejčastěji se pro vytvoření frontispisu používal mědiryt a svou výzdobou většinou spolu s úvodním listem dominoval celé knize. Alegorický námět některých frontispisů mohl být jednoduchý, kdy bylo možné z dané předlohy lehce odvozovat autorův vzkaz, byly ale

⁸Horák, František. *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*. 1. vyd. Praha: František Novák, 1948. 253 s. Naše poklady; Sv. 4. S. 194.

také frontispisy se složitější tematikou, pro jejichž rozluštění bylo potřeba určitých znalostí, např. historie.

„Oblíbené jsou také frontispicy s celým svodem portrétů určitého okruhu, přinášející portréty panovníků, šlechty, učenců, příslušníků kleru, světců apod. Někdy zůstává frontispice jedinou ilustrací knihy, zobrazující hlavní nebo některou charakteristickou scénu z jejího obsahu. Mezi tvůrci barokních frontispisů nacházíme mnohá slavná jména. Za hranicemi působil pražský rodák Václav Hollar, rytec světového jména, v jehož rozsáhlém grafickém díle nalézáme např. portrét proslulého Williama Dugdale, autora rozměrných děl vlastivědných.“⁹

Jednoduchý frontispis najdeme např. v knize s německým výtahem z českého městského práva od významného pražského právníka chomutovského původu Jana Jakoba z Weingartenu (1629–1701). Trůnicímu vladaři předává učenec v taláru s doprovodem tří chlapců plody své vinice vyobrazené v pozadí. Dárce je, podle narážky na autorovo jméno Weingarten – vinice, sám autor. Mědiryt není označen jménem, ale autorovu podobiznu o několik stránek dále podepsal (G.) DE Groos.

2.2.6 Viněta

Úkolem vinět bylo v první řadě vyplnění tzv. hluchého místa na titulní straně, nepotištěné části stránky na konci kapitoly nebo textových oddílů. V této epoše však byly hlavními představitelkami symboliky vkládané do knihy autorem a vydavatelem. Často se objevovaly na neočekávaných místech, aby čtenáře oslovily a zaujaly. Toto umění velice dobře ovládali především jezuité, kteří estetickému ztvárnění svých vinětových symbolů a monogramů věnovali velkou pozornost.

„Viněta zobrazovala závěsy a květiny, zvláště růže, vázy, nahé dětské postavičky (putti), bůžky lásky (amorety) a další. U nás v knihách pojednávajících o sv. Janu Nepomuckém byly viněty s obsahem svatojánským.“¹⁰

Další motivy na vinětách jsou podobné, jaké se používaly u iniciál a vlysů. „Vlysy i viněty jsou opatřeny monogramy, vladařskými symboly, erby, rohy hojnosti a symbolickými postavami.“¹¹

⁹Horák, František. *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*. 1. vyd. Praha: František Novák, 1948. 253 s. Naše poklady; Sv. 4. S. 158.

¹⁰Tobolka, Zdeněk Václav. *Knihy: její vznik, vývoj a rozbor*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1949. 242 s., ca 200 s. obr. příl. S. 122.

2.2.7 Ilustrace

Ilustrace měla vysvětlit nebo výtvarně oživit psaný příběh. Většinou má podobu kresby nebo malby, ale velmi časté jsou také rytiny, ve starší ilustraci mědirytiny, ocelorytina, dřevoryty a lepty. Počátky ilustrace sahají do starověku, v tomto období je máme spojené s nástěnnými malbami v Egyptě a v Řecku. Ve středověku vyprávěla negramotným příběhy namísto textů např. obrázková bible.

V posledních desetiletích 16. století byly dekorativní prvky na stránkách tisků velice oblíbené, používaly se kromě vlastních dřevořezových ilustrací iniciály, rámy, vlysy nebo dělicí linky. Někdy byla tato snaha na hranici estetické únosnosti. Pokračující vývoj v baroku zaznamenal velkou změnu knižní úpravy. Začalo se více pracovat s literárním obsahem knihy, tato snaha byla projevována zpočátku upoutáním pozornosti na titulní stranu složitým a nepřehledným názvem knihy. Výzdoba knihy samotný text pouze doplňuje.

Kombinování dvou tiskařských technik, tisku z výšky a tisku z hloubky, přineslo určité problémy. V knižní ilustraci se místo dřevořezu více používal mědiryt a později lept, tedy techniky, které dávaly větší možnosti grafického vyjádření. Při jejich použití bylo zapotřebí tisknout zvlášť textovou část knihy a zvlášť ilustrace, její samostatné listy se dodatečně připojovaly ke knize. V případě jedné ilustrace byla většinou použita jako úvodní ilustrace s umístěním proti titulní straně nebo byla vložena před titulní list jako celostránkový předtitul. Složitější byla situace v případě, kdy kniha obsahovala více ilustrací. Ty musely být celostránkové a knihař je dodatečně vlepoval mezi listy textu jako samostatné přílohy, které nebyly opatřeny číslem stránky. Vzhledem k tomu, že v této době ještě neexistovaly konečné seznamy ilustrací v dané knize, nebylo možné na první pohled chybějící ilustrace zjistit. Dalším problémem byly převazby knih. Při těchto převazbách docházelo často k záměně původního umístění ilustrací a kontrola stavu barokní knihy byla v takových případech velice nesnadná.

Základní důvod, proč nemohla být ilustrace pořízena současně s textem nebo dřevořezem, spočíval v technickém provedení. Ilustrace byly prováděny mědirytem, často také leptem, a při jejich tisku bylo zapotřebí vyvinout pod tiskařským lisem mnohem větší tlak. Některé zvlášť významné ilustrace se nechávaly tisknout v mědirytecce dílně. Hotové mědirytiny se dodatečně vlepovaly do předem připravených kartuší, a přestože mohly být dílem různých autorů, nebylo výsledné technické spojení téměř viditelné. Pouze

¹¹Horák, František. *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*. 1. vyd. Praha: František Novák, 1948. 253 s. Naše poklady; Sv. 4. S. 193.

u mimořádných tisků byla použita kombinace tisku z výšky a tisku z hloubky na stejné straně. V tomto případě se tisk pod lis vkládal dvakrát. Obdobným způsobem se používalo vkládání tisku pod lis nadvakrát při dvoubarevném tisku.

Zhotovování ilustrací mědirytem nebo leptem neznamenovalo ústup dřevořezu. Mědirytové plotny byly finančně náročné a neměly dostatečnou trvanlivost, proto se hlavně pro tisky určené širším vrstvám obyvatel používaly levnější dřevořezové ilustrace. Používal se ve větší míře i nadále u ozdobných prvků knižní úpravy. Ozdobné rámy titulních stran v pozdější době baroka se objevují už pouze na titulních stranách kalendářů.

Setkáváme se i s dřevořezovými frontispisy nebo dřevořezovými kopiemi mědirytových příloh. Rytiny byly používány převážně u oficiálních jezuitských tisků a také v českých překladech náboženských textů. K těmto textům se získávaly obrazové přílohy ze zahraničních literárních předloh, které se kopírovaly někdy až do málo čitelných kopií. Kvalitní rytiny se používaly pro odborné knihy, např. historické nebo přírodovědné. Převážná část výroby kvalitních rytin měla dva autory, v první řadě malíře, který vytvořil konkrétní předlohu, a poté následovala práce rytce, který tuto předlohu převedl do grafické podoby. Grafická podoba rytiny záležela na zdatnosti rytce, a ne vždy byla úspěšná.

2.2.8 Písmo

Vývoj latinky v 15. století navázal na předgotické klasické vzory, vznikla tzv. humanistická písma. V období baroka již nedošlo k velkým změnám základních schémat písma, písmo se pouze přizpůsobilo novému vkusu a používání nových technik. V souvislosti s vynálezem knihtisku vedle již známé tiskové textury, rotundy a bastardy, přibýly v 16. století další typy gotického písma, švabach a fraktura.

Latinské písmo, také latinka, byla původně vyvinuta přibližně v 7. století př. n. l. pro latinu. Stěhováním národů se písmo různilo a pro jeho jednotnou podobu vznikla v 8. století tzv. karolinská minuskula, která nakonec ve 12. století vyústila v písmo gotické. Nejpoužívanějším typem gotického písma je tzv. bastarda pocházející ze 14. století. Bylo používáno pro tisk prvních tiskových písem. V Česku vznikla tzv. česká bastarda, tímto typem písma byla tištěna např. Kronika trojanská.

Pro rychlejší psaní bylo v polovině 15. století na základě tvarů karolinské minuskuly vytvořeno písmo humanistické, které začalo napodobovat knihtisk. Posledním typem písma, o kterém se v této kapitole zmíním, je tzv. fraktura. Je to typ novogotického lomeného písma

používaného od 16. století až do počátku 20. století převážně v Německu a v okolních zemích.

2.3 Obsahové zaměření barokních knih

Českou barokní literaturou, nebo také pobělohorskou literaturou, označujeme písemnictví českých autorů přibližně mezi bitvou na Bílé hoře (rok 1620) a polovinou 18. století. Porážka stavovského povstání měla velký vliv na další literární vývoj v českých zemích na více než 250 let.

Situace v Evropě byla před třicetiletou válkou již mnoho let velice napjatá. Neshody mezi protestanty a katolíky byly na nějakou dobu uklidněny mírovou dohodou, tzv. Augšpurským náboženským mírem z roku 1555. Touto dohodou byla pod heslem „*Cuiusregie, eiusreligio*“ (koho vládá, toho náboženství) uznána náboženská svoboda. Poddaní měli možnost z náboženských důvodů emigrovat a byla potvrzena sekularizace, převedení církevního majetku do světských rukou. Protestantům byly přislíbeny náboženské svobody, nejdříve Maxmiliánem II. – tzv. českou konfesí, jež byla pouze ústní, a později tzv. Rudolfovým majestátem. Ten však celou situaci ještě více vyostřil a Rudolf II. byl donucen abdikovat. Dalším důvodem sporu byla ztráta stavovských svobod a upevnění absolutní monarchie. V Evropě vznikla řada koalic, ve Svaté říši např. protestantská Unie a katolická Liga.

V českých zemích na počátku 17. století převažovala protestantská víra. Po bitvě na Bílé hoře byla česká literární tvorba poznamenána nucenou rekatolizací. Stoupenci protihabsburské opozice, evangelická šlechta a měšťanstvo, byli nuceně vystěhováni a jejich majetek zkonfiskován. Česká literatura byla rozdělena na dvě části, domácí katolickou a emigrantskou evangelickou. Z tohoto důvodu, na rozdíl od jiných zemí, je v české literatuře 17. století postrádán vliv šlechty. Ve snaze o návrat obyvatelstva ke katolické víře přivedli Habsburkové do země jezuitu. Přestože s sebou přinesli větší vzdělanost, byli trnem v oku nekatolíků.

Česká barokní literatura byla vzhledem k okolnostem žánrově omezená, to všechno ale neznamenal ukončení česky psané literatury. Převažovala náboženská témata a kazatelská próza, oblíbené byly rozsáhlé kancionály obsahující písně protestantských autorů nebo části starších zpěvníků. Dalším žánrem barokní české literatury byly tzv. „nebeklíče“ a jiné modlitební knížky. Baroko čerpá své náměty hlavně z legend a je patrná jeho úcta k historickým pramenům.

Vydávání české duchovní literatury do konce 18. století zajišťovala nadace Dědictví sv. Václava, v roce 1669 založená jezuitou Matějem Václavem Šteyerem. Byla zde např. vydána *Svatováclavská bible*.

V českých zemích existovaly, samozřejmě skrytě, různé „nekatolické“ spolky místního významu, které byly vystaveny pronásledování na základě často vydávaných patentů proti nekatolíkům. Patenty obsahovaly tresty za přechovávání tzv. kacířské literatury. Nejčastěji šlo o výslechy s mučením, a pokud došlo k opakovanému prohřešku, následovalo vězení nebo nucené práce. Z těchto důvodů byla produkce jejich literatury minimální.

2.3.1 Jazyk pobělohorské češtiny

Situace českého jazyka byla v pobělohorské době velice složitá. Dochází k postupnému vytlačování češtiny v nejvyšších společenských funkcích, hlavně v oblasti elitní kultury a státní správy. Přesto se ještě v polovině 18. století mluvilo česky nejen na venkově, ale také ve středních a nižších vrstvách ve městech. Psaná čeština si udržovala vysokou úroveň hlavně v jezuitských tiscích a byla bohatá na slovní zásobu týkající se převážně homiletiky, nauky o kázání. Nebyla sice jazykem vědy, ale to nevyklučovalo znalost základní terminologie i v mnoha dalších oborech.

V barokní době byla českému jazyku na domácí půdě věnovaná velká pozornost. Svědčí o tom několik vydaných gramatik, např. v roce 1667 *Brus jazyka českého*, v roce 1672 *Čechořečnost* nebo opakovaně vydávaná mluvnice Václava Jandyty v letech 1704, 1705, 1715, 1732, 1739, 1753. Předmluvou této mluvnice je obrana českého jazyka a příležitostně obsahuje puristický slovníček. Bylo zřejmé, že existovala stylově rozlišená a teoreticky akceptovaná norma pro výtisky kněžské prózy, a na druhé straně pro „kramářské“ tisky určené širší vrstvě obyvatel, kterou nakladatelé dodržovali.

Psaná čeština v 17. a 18. století byla odrazem přirozeného vývoje jazyka a určité žánry vykazovaly vysokou úroveň. Měřítka spisovnosti odpovídalo době a bylo samozřejmě jiné než v dobách pozdějších.

Ve snaze o stylovou čistotu jazyka a „očištění“ literárních děl od cizích slov (tzv. purismus) docházelo někdy k vytváření až nesmyslných slov, která češtině mnoho neprospěla, právě naopak. Na druhé straně zaznamenáváme v literární tvorbě tohoto období také prosazování češtiny jako kultivovaného jazyka.

Školství znamenalo velké změny. Nižší školství bylo v pobělohorské době zničeno a vyšší vzdělání bylo plně v moci jezuitů. Zpočátku patřil jezuitský školský systém, přijatý v roce 1599, mezi nejlepší své doby, byl pružný a vstřícný přijímat i náměty z nekatolického prostředí. Kvalitu tohoto školského řádu oceňoval např. i Jan Ámos Komenský. V roce 1654

byla Karolínská akademie sloučena s Univerzitou Karlovou a vznikla tak Univerzita Karlo-Ferdinandova se čtyřmi fakultami, která fungovala až do roku 1920.

2.3.2 Domácí (katolická) literatura

V důsledku politických změn po porážce stavovského povstání odešla do ciziny značná část šlechty, měšťanstva a mnoho poddaných. Pro ty, kteří zůstali, nastaly nelehké časy. Předbělohorskou bojovnost vystřídal mlčení. Četba knih byla omezená různými opatřeními a jezuité, kteří zde podnikali misionářské výpravy, slídili po všem, co by nebylo v souladu s katolickou vírou. Jejich snahou nebylo zlikvidovat četbu jako takovou, to nebylo vzhledem k dosavadnímu rozvoji vzdělanosti možné, ale chtěli předkládat četbu žádoucí. Čtenáři se podsouvaly jednoduché nenáročné texty, zaměřené na citovou stránku a nevyžadující náročné přemýšlení. Jedním z používaných motivů byly návraty do slavné minulosti národa opředené legendami.

„V řadě textů nalezneme kompletní pohled na Čechy jako na mariánskou zemi, na ráj plný poutních svatyní, případně i zmínky o vlastivědných zajímavostech z druhého konce Čech. Mnohdy je ovšem obtížné vést jakési dělítko mezi tím, co náleží mezi tematiku duchovně vlastivědnou a co už v sobě nese vysloveně vlastenecké prvky“¹²

Vydávání náboženských knih bylo organizované a přísně kontrolované. Knižní trh byl zčásti uspokojován zahraničními, samozřejmě katolickými, nejlépe jezuitskými, autory. Většinou však šlo o užitkové náboženské pomůcky, nejvíce rozšířené byly např. modlitební knížky od německého kapucína Martina z Kochem, česky jich bylo vydáno do konce 18. století deset. Za hodnotná literární díla můžeme považovat překlady od jezuitského poety Friedricha Spee von Langefeld, např. *Zdoroslaviček v kratochvilném hájíčku postavený*, přeložený Felixem Kadlinským.

¹² JANEČKOVÁ, Marie a kol. *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru*. 1. vyd. Praha: ARSCI, 2010. 374 s. Jazykověda; sv. 4. ISBN 978-80-7420-008-3. S. 205.

2.3.2.1 Poezie

Katolickou barokní poezii představovaly hlavně významné kancionály. První náznaky barokního slohu se objevují v *Kancionálu* vydaném v roce 1601 a sestaveném Janem Rozenplutem, proboštem augustiniánského kláštera ve Šternberku. Kancionál obsahoval jak písně přejaté nebo upravené, tak i vlastní tvorbu probošta.

V *Písních katolických* (1622) Jiříka Hlohovského se již objevují výraznější prvky baroka. V období let 1631–1673 postupně vycházely další kancionály.

Koncem 80. let se objevovala tendence vytvářet rozsáhlejší soubory kolektivní spolupráce mnohdy anonymních autorů. Nejvýznamnějšími představiteli české barokní poezie jsou dvě rozdílné osobnosti, Adam Michna z Otradovic a Fridrich Bridel.

Bohatý jindřichohradecký měšťan Adam Michna z Otradovic vytvořil obrovské básnické dílo, které předčilo dosavadní literární vývoj. Studium na jezuitské koleji se promítlo do jeho písní jako kult mučedníků a světců, vyzdvižení člověka nebo představ postavených do nadlidské polohy. Ve své podstatě byl Michna lyrik, což se velice dobře objevuje v jeho dvou kancionálech, *Česká mariánská muzika* a *Svatoroční muzika*. Duchovní láska se zde promítá v různých podobách, např. v podobě něhy k dětskému Ježíškovi, lásky Panny Marie ke Kristu a touhy lidské duše po Bohu. Jeho *Loutnou českou* se prolínají dva motivy mystického sňatku, Panny Marie s Bohem Otcem a lidské duše s Kristem. Velice ho ovlivnily spisy španělské mystičky z 16. století Terezie z Ávily. Přestože se na jedné straně obrací k nadsmyslovému světu a na straně druhé jsou jeho verše v duchu antických vzpomínek, zůstává svou obrazností na českém venkově. V jeho tvorbě je již barokní ráz plně rozvinutý.

Fridrich Bridel byl členem jezuitského řádu, učil rétoriku a poetiku. Řídil také jezuitskou tiskárnu v pražském Klementinu a patnáct let působil jako misionář. Pro svoji askezi byl oblíbený ve všech společenských vrstvách. Zemřel při morové epidemii v Kutné Hoře roku 1680, kde v té době ošetřoval nemocné. Jeho dílo zahrnuje převážně překlady nebo kompilace cizích prací, hlavně katechických (nábožensky vzdělávacích). Některá díla napsal tzv. prosimetrem (střídání prózy a veršů). Velkou část jeho pozůstalosti tvoří básně obsažené v prozaických spisech. Veršované meditace Bridela můžeme najít v jeho básni *Co bůh? Člověk?* z roku 1659.

„Navázal jí na tradici literárních děl, básnických i prozaických, o „pohrdání světem“, která byla v evropských literaturách trvale živá od 12. století. Tak jako líbezné duchovní písně Michnovy nemá ani tato báseň obdoby v předchozím českém literárním vývoji. Rozvíjí velkolepý řetěz metafor nicoty člověka tváří v tvář Bohu a jak myšlenkovou hloubkou, tak

hýřivou obrazností je souměřitelná s díly velkého německého lyrika Andrease Gryphia a anglických „metafyzických“ básníků, jako byl John Donne. Prostá veršová stavba a básnický jazyk blízký hovorové řeči, nevytříbený literární tradicí (jinak řečeno: nerozrůzněný funkčními styly podmíněnými existencí sociálně diferencovaného publika), spojují na druhé straně Bridelovu báseň Co Bůh? Člověk? s většinou české básnické produkce 17. století, která – Michnovo dílo nevyjímaje – ani ve svých vrcholných projevech neztrácí rustikální, venkovský, lidový ráz.“¹³

O samostatný literární směr českého baroka se snažil Václav Jan Rosa, právník a od roku 1670 rada královského apelačního soudu. Z počátků jeho tvorby pochází obsáhlá milostná báseň *Discursus Lypirona, tj. smutného kavalíra, de amore anebo o lásce*, kterou roku 1651 věnoval své budoucí manželce. Je zde uplatněna tzv. alomodová poezie, tj. užívání cizích slov a galantních obrátů. Celoživotním zájmem Rosy byla filologie. Jeho návrat do poezie představuje překlad *Katonových distich Jana Ámose Komenského*, vydaný v roce 1670. Pravidla časoměrného básnictví, střídání krátkých a dlouhých slabik, vydal v roce 1672 v latinsky psané mluvnici *Grammatica linguae Bohemicae*, s českým podtitulem *Čechořečnost*. Jedním z nejvíce vydávaných děl Rosovy básnické tvorby je *Pastýřské rozmlouvání*. Na základě klasických, řeckých a římských vzorů se snažil o vytvoření národního básnictví.

2.3.2.2 Próza

Rekatolizace měst a venkova představovala hlavně rozvoj kazatelství, homiletiky, s velice propracovanou teorií. Budoucím kazatelům se dostalo klasického vzdělání, ovlivněného antickými autory. Kazatelství 17. a 18. století představuje nejen stránku teologicko-homiletickou, tedy mimoliterární, ale také literární, uměleckou. Objevují se některé kazatelské osobnosti, jako např. jezuita Daniel Ignatius Nitsch a jeho soubor *Berla královská* z roku 1709. Ve snaze odlišit tuto prózu od běžného jazyka jsou používána složitá souvětí, bohatá obraznost a působivé výčty. Soubor kázání od Bohumíra Hynka Bilovského pod názvem *Hlas duchovní labutě, Cantatorcygnus*, z roku 1720, obsahuje nové výrazové prostředky jako synonyma, novotvary nebo vulgarismy. Pestré slovní hříčky, typické pro barokní literaturu, můžeme najít např. v souboru kázání *Chválořeč neb kázání na některé*

¹³LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 1082 s. Česká historie; sv. 4. ISBN 978-80-7106-963-8. S. 136.

svátky (1736) od Ondřeje Františka de Wald, který byl vyhledávaným řečníkem na slavnostech nebo poutích. Čtenáři si velice oblíbili *Postilu katolickou* (1691) od Václava Matěje Šteyera. Městské i venkovské obyvatelstvo mělo v oblibě modlitební knížky, nejoblíbenější byl *Zlatý nebeklíč* (1701), přeložený německým kapucínem Martinem z Kochemu. V baroku se rozvíjí legendistika psaná prózou, částečně i veršovaná, vydávány byly také různé mluvnické a pravopisné příručky.

Mezi nejvýznamnější představitele barokního dějepisectví patří člen jezuitského řádu, učitel na řádových školách a řádový historik Bohuslav Balbín. Jeho literární tvorba měla široké pole působnosti, byl nejen básník, ale také dramatik a teoretik humanitních disciplín. Psal výhradně latinsky a mezi jeho první díla patří např. historie zázračného obrazu Panny Marie v Tuřanech u Brna, kterou řadíme k tzv. hagiografickým spisům, tj. souborům legend. Později se věnoval spisům, které více zdůrazňovaly úctu k historickým pramenům, z nichž je možné uvést např. životopis arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Jeho hlavním úsilím byla encyklopedie českého království *MiscellaneahistoricaregniBohemiae – Rozmanitosti z dějin českého království* (od roku 1679). Ze zamýšlených dvaceti svazků jich bylo vydáno pouze deset, a téměř sto let po jeho smrti byla pod názvem *Bohemia docta – Učené Čechy* (1776–1780) vydaná podstatná část jeho díla věnovaná dějinám české vzdělanosti. Svým vlastenectvím, projevovaným návratem ke slavné minulosti, si získal nepřátele a v roce 1672 byl z Prahy odvolán a poslán na venkovskou jezuitskou kolej v Klatovech.

Dalšími jezuitskými historiky jsou např. Tomáš Pešina z Čechorodu a jeho dějiny Moravy, Jiří Kruger, autor o českých církevních dějinách a Jan Tanner autor hlavně hagiografických a historických spisů. Psali česky, někdy své práce vydávali v němčině, ale samozřejmě i oni používali hlavně latinu. Latinsky a česky psal také jezuita Jan Kořínek, velký historický význam mají např. *Staré paměti kutnohorské* (1675). Jan František Beckovský, člen řádu křižovníků, psal latinsky, česky i německy, a můžeme zmínit např. jeho *Poselkyni starých příběhů českých* (1700). Autory nového překladu bible, tzv. *Svatováclavské bible* (Nový zákon 1677, Starý zákon 1712 a 1715), jsou jezuité Jiří Konstanc, Matěj Václav Šteyer a Jan Barner. Přestože předmluva formálně odsuzuje starší „kacířské“ překlady, volně navazuje na *Kralickou bibli* a vyznačuje se různými jazykovými styly. Ze Starého zákona jazyk vznešený, z Nového zákona vzletný a jasný a živý, někdy až lidový jazyk z přidaných komentářů.

2.3.2.3 Drama, folklórní slovesnost

Jezuité pořádali každoročně na konci letního semestru, někdy i v pololetí, latinské školní hry. V těchto hrách měli učitelé předvést svoje schopnosti v oblasti rétoriky, bohatou slovní zásobu studentů a celkovou úroveň školy. Velké svátky nebo slavnosti byly také příležitostí uspořádat divadelní představení pro veřejnost, většinou s náboženskou a mravně výchovnou tematikou, kde je hlavním hrdinou mučedník. Záznamy jsou většinou pouze v tištěných zkrácených verzích. Výjimku tvoří 23 divadelních her od Karla Kolčavy, profesora a představeného několika jezuitských školních ústavů, které představují jezuitskou dramatickou tvorbu a zřejmě byly námětem pro psaní dramát. Dramatická tvorba měla ještě jednu podobu, navazující na středověké liturgické drama. Příkladem takového dramatu je *Rakovnická vánoční hra* z 80. let 17. století od neznámého jezuita. Ve 40. letech 17. století psal hry pro městské publikum Václav František Kocmánek, hlavně tzv. interludia, tj. krátké mezihry vložené původně do vážnějších her, později se tyto frašky osamostatnily.

„Mají tradiční náměty (např. sedlák u lékaře) a vystupují v nich postavy s ustáleným charakterem (jako hloupý sedlák, šarlatánský lékař, hašteřivá žena), jehož přeháněním se dosahuje komického účinku.“¹⁴

Ruku v ruce s barokní literaturou se v pobělohorské době začala rozvíjet lidová slovesnost, hlavně píseň, pohádka a drama. O folklórní slovesnosti můžeme hovořit teprve v případě, že byla přijata lidovými vrstvami. Tyto žánry vycházely z lidových tradic, text je často improvizován, a tak je vlastně každá hra hrou novou.

2.3.3 Emigrantská (evangelická) literatura

Čeští nekatolíci odcházeli do exilu s nadějí, že zde budou žít svobodně v duchu svého náboženského vyznání a jejich vyhnanství nepotrvá dlouho. Jejich útočištěm bylo Slovensko (Uhry), Sasko a Polsko. Vzhledem k válečným událostem začátkem třicátých let se však jejich naděje rozplynuly. Naopak se předpokládalo, že se přizpůsobí stávajícím církevním a společenským poměrům. Mezi významná exulantská střediska patřilo např. polské Lešno, kde měla Jednota bratrská nejen svoji tiskárnu, ale také gymnázium. Problémy nastávaly hlavně v případě zasahování světské moci do záležitostí církevních. Docházelo k neshodám i mezi samotnými exulanty, kteří žili většinou v bídě. Množství náboženských knih bylo

¹⁴LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 1082 s. Česká historie; sv. 4. ISBN 978-80-7106-963-8. S. 147.

omezené a duchovní vůdci si museli pomoci sami. Bylo sice vlastenecké, že si s sebou přinesli pouze *Bibli kralickou* nebo *Labyrint světa*, ale s tím dlouho nevystačili. V lešenské tiskárně se tisklo česky, latinsky, polsky a německy, převážně Komenského spisy, zpěvníky, katechismy, kázání, vzdělavatelská literatura, školní texty a mnoho dalších tisků, které v emigrantské obci udržovaly pocit sounáležitosti a určitého duchovního spojení s rodnou zemí. V Perně působili luteránští exulanti, např. pražský tiskař Jan Ctibor Gbelský a publikoval zde pražský kněz Samuel Martinius z Dražova. Čeští exulanti našli podporu také u drážďanských tiskařů, kteří se zasloužili o tisky českých knih hlavně ve druhé polovině 17. století.

První exulantské tisky byly samozřejmě zaměřeny na náboženské a církevní pomůcky, ale důležité byly také různé citově zabarvené a utěšující projevy, které udržovaly všeobecné povědomí a vzpomínky na šťastnější minulost. Postupem času však bylo jasné, že návrat domů není možný, naopak i další generace nekatolíků byly nuceny odcházet do ciziny.

Jedním z příkladů je osud Jiřího Holíka, v mládí násilně odebraného luteránskému otci a vychovaného u jezuitů. Ke svým kořenům se dostal přes četbu zakázaných knih a rozhodl se vrátit k víře svých předků. Ve vyhnanství napsal několik německých protikatolických spisů zaměřených na líčení nejen svého osudu, ale i osudu své země. Ve svém exilu ve Švédsku, kde později zakotvil a zabýval se zahradnictvím, vydal vlastním nákladem německé zahradnické příručky.

K významným jménům české exulantské inteligence patří Jan Ámos Komenský, Pavel Stránský a Václav Hollar.

Nejvýznamnější osobností evangelického literárního baroka je bezesporu Jan Ámos Komenský (1592–1670). Působil jako správce německého bratrského sboru ve Fulneku. V roce 1621 obsadilo Fulnek vojsko v habsburských službách a Komenský byl nucen se skrývat. V roce 1628 odchází do exilu do polského Lešna a v emigraci pak tráví celý svůj život. Jeho posledním útočištěm byl Amsterdam.

Myšlenkově i literárně se Komenský ocitá na rozhraní dvou etap, renesanční a barokní. Filosofii si přináší z renesance, ale v jeho spisovatelské a básnické činnosti se odráží čistě barokní styl. Jeho pole působnosti v literární tvorbě bylo všestranné, psal česky a latinsky, některé jeho svazky byly tištěny německy. *„Komenský dosáhl úspěchů jako autor jazykových učebnic, teoretických spisů o výchově a reformátor školství; své didaktické příručky i svoji praktickou činnost učitele a organizátora školní výchovy však chápal jen jako část většího úkolu. Byl pedagog, byl teolog a náboženský polemik, byl tvůrce pokusu*

*o filozofickou soustavu, byl politik a politický publicista, byl spisovatel a básník; stále však překračoval hranice těchto oborů snem o přestavbě světa, o všeobecném osvícení národů, o „nápravě lidských věcí“.*¹⁵

V rané tvorbě Komenského se objevuje také poezie, která se obrací k duchovní písni a později vedla k vytvoření Kancionálu, vydaného v roce 1659 v Amsterdamu. Část písni Komenský sám přebásnil nebo složil. V jeho Kancionálu se projevuje čistě barokní styl.

Pro jeho značné pedagogické schopnosti je nazýván „učitelem národů“. Přispěly k tomu převážně jeho učebnice latiny a moderních jazyků, *Brána jazyků otevřená* (1631) a obrázkový *Svět v obrazech* (1658). Neustále se zabýval myšlenkou o „nápravě světa“ a veškerou svojí snahu zaměřil na vytvoření díla *Všeobecná porada o nápravě věcí lidských*. Toto dílo však nikdy nedokončil.

K jeho nejznámějším dílům z doby pobělohorské řadíme spisy *Truchlivý a Labyrint světa a ráj srdce*. V Labyrintu je námětem poutníková cesta, postupným poznáváním světa propadá zoufalství a záchranu najde návratem do svého vlastního srdce. „*Téma Truchlivého ohlašuje podtitul spisu: „Smutné a tesklivé člověka křesťanského nad žalostnými vlasti a církve bídami nařikání“; formou dialogu mezi Truchlivým (jehož ústy mluví autor), Rozumem, Vírou a Kristem v něm Komenský hledá východisko z bolesti a duševního zmatku.*“¹⁶

Po celý svůj život, hlavně v době nejistoty a pochybností, se k nim Komenský obracel a hledal v nich útěchu pro svoji víru.

Ještě na studiích začal sbírat materiál pro svůj velký Česko-latinský slovník a zároveň pracoval na všeobecné a biblické encyklopedii. Při požáru v Lešně v roce 1656 zachránil pouze biblickou encyklopedii, kterou nakonec dokončil ve zkrácené podobě jako výbor z Kralické bible (vydal o dva roky později v Amsterdamu). Po zániku lešenské tiskárny požárem působil Komenský v Amsterdamu, kde se výrazným způsobem staral o finanční podporu emigrantů a především o publikaci českých knih. Později se zde zasloužil o samostatnou českou tiskárnu.

Komenského tvorba je velice rozsáhlá a není možné v několika větách obsáhnout celé jeho dílo, které ani dnes není ucelené, mnohé vzácné autentické tisky zůstaly v zahraničí. „*Na sklonku života charakterizoval sám sebe jako „muže touhy“.* Pojmenoval tak hnací sílu

¹⁵LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 1082 s. Česká historie; sv. 4. ISBN 978-80-7106-963-8. S. 129.

¹⁶LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 1082 s. Česká historie; sv. 4. ISBN 978-80-7106-963-8. S. 131.

*nadlidské pracovitosti, jíž vzdoroval osobním tragédiím i společenské katastrofě třicetileté války.*¹⁷

Václav Hollar (1607–1677) byl český barokní rytec. V roce 1627 odešel do zahraničí, kde působil v Německu a později v Anglii. Je autorem barokních leptů a pro svoje náměty používal často přírodní motivy nebo města, např. Česka, Německa nebo Anglie. Vytvářel také portréty svatých, motivy ze Starého a Nového zákona. Také on celý život nepřestal být Čechem a na svých leptech se stále podepisoval „Bohemus“.

Další osobností českého evangelického baroka je Pavel Stránský (1583–1657), profesor na latinském gymnáziu v Toruni. Mezi jeho nejvýznamnější dílo patří *O státě českém* (1634), které vyšlo jako příspěvek kapesní encyklopedie. Předkládá zde historii českého království před rokem 1620. Také on se celý svůj život v zahraničí hlásil ke svému „češství“. *„Nemám vroucnějšího přání, než aby vzrůstala čest mé vlasti a aby toto mé dílko nijak nevadilo světlým schopnostem některého vlastence, který by chtěl českou zemi oslavit pečlivěji a plněji.*¹⁸

Česká exulantská centra získávala stále pevnější pozice, nejvýznamnější publikační střediska v 18. století byla vytvořena v Žitavě, Halle nad Sázavou, lužickém Loubně, Břehu a Berlíně. Významné pomoci českým exulantům se dostalo např. od hallských pietistů, hlavně v uspokojování jejich duchovních potřeb, tj. vydáváním českých knih. Kromě jiného zde byl vydán *Nový zákon* a za největší úspěch bylo považováno vydání české bible pod názvem *Bible hallská* (1722, 1745, 1766). V roce 1765 byl vydán obsáhlý sborník, obsahující osmou knihu Jana Lasitského *Historie o původu a činech Bratří českých*, Klejchův *Rejstřík starých písní bratrských* a jako přídavek několik spisů Komenského, *Boj s Bohem modlitbami*, *Kšaft, pojednání o životě a viděních Kristiny Poňatovské*, *Nedobytedlný hrad* a *Přemyšlování o dokonalosti křesťanské*. Tyto přídavky byly vydávány také samostatně, a proto se také nakonec celý obsah původního sborníku nedochoval. V době vydání neměli vydavatelé povědomost, jak vzácné budou tyto tisky. Exulantské tisky měly zvláštní význam hlavně pro nekatolíky doma, protože ti byli izolováni a neměli takové možnosti jako nekatolíci v cizině, byli většinou odkázáni na *zakázanou literaturu*.

Získání předbělohorských tisků v tomto období bylo velice obtížné, což vedlo k vytváření ručně psaných opisů starších knih s náboženskou i jinou tematikou, tzv. renesance

¹⁷LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 1082 s. Česká historie; sv. 4. ISBN 978-80-7106-963-8. S. 129.

¹⁸BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, 622 s. ISBN 80-703-8131-0. S. 283.

rukopisné knihy. Tisky se svazovaly do souborů a připojovaly se k současným exulantským tiskům. Lidové skladby se dochovaly ve sběratelských sbornících, vzácný je např. pětisvazkový sborník *Quodlibetica* od strahovského kněze Jiřího Evermoda Košetického.

2.3.4 Zakázané knihy

Seznam zakázaných knih, *Index librorum prohibitorum*, je seznam cenzurovaných knih katolickou církví. Důvodem cenzury je ochránit členy církve před četbou amorálních knih nebo prací, které by mohly ohrozit jejich víru. Knihy byly uloženy v klášterních trezorech nebo alespoň pod zámkem a mohly je číst pouze osoby s patřičným vzděláním. Katolickým spisovatelům byla cenzura doporučena, měli možnost svoje dílo obhajovat, popř. upravit tak, aby splňovalo požadované parametry.

V roce 1564 byl vydán *Index zakázaných knih* vypracovaný zvláštní komisí vrcholného církevního koncilu tridentského a v 17. století několikrát doplněn dalšími papeži. Z tohoto základního indexu byly odvozeny jednotlivé indexy pro každou zemi katolického vyznání. Pro české země vytvořil místní *Rejstřík zakázaných knih* Antonín Koniáš (1691–1760). Byl synem tiskaře, takže mu kniha nebyla cizí, viděl ji však spíše jako výrobek řemeslnické práce, duchovní hodnoty mu byly vzdáleny.

Mezi zakázané knihy tzv. *první třídy* patřily spisy arcikacířů obsahující jakékoliv téma, knihy kacířů s náboženskou tematikou, a to i v případě, že se v nich neobjevilo nic „závadného“. Dále všechny knihy mravně závadné a pověrečné, ale také knihy s lékařskou, hospodářskou nebo mravoučnou tematikou, kde byly jako příklad uváděny historie pohoršlivé teologicky i morálně.

Zakázané knihy *druhé třídy* závadnosti byly knihy katolických autorů, které obsahovaly spisy např. historické, právní, lékařské, hospodářské nebo politické. Tyto knihy nejdříve zkontrolovala vrchnost a následně knihu „polepšila a očistila“. V případě, že neobsahovala náboženské téma a působila hodně „pohoršlivě“, okamžitě byla zapovězena. Prozkoumány byly také spisy římskokatolických autorů přeložené a vydané kacířským vydavatelem a samozřejmě spisy anonymní.

Zpočátku vycházel Koniáš pouze ze základního seznamu zakázané literatury 16. a 17. století, ale postupem času, jednak výslechy, ale také vlastní četbou podezřelých knih, získal vědomosti z předbělohorské literatury. V roce 1729 vydal pro rekatolizační misionáře pomůcku, tzv. Klíč, *Clavishaeresimclaudens et aperiens*.

„Clavishaeresimclaudens et aperiens. Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající, aneb Rejstřík některých bludných, pohoršlivých, podezřelých neb zapověděných kněh, s předcházejícími oučinnivými prostředky, s kterými pohoršlivé a škodlivé knihy vyskoumati a vykořeniti se mohou.“¹⁹

Kniha malých rozměrů byla vytištěna v Hradci Králové s mědirytinovou přílohou středověkého „kladiva na kacíře“ sv. Antonína Paduánského. Klíč měl dvě části: všestranné poučení k praktickému provádění cenzury a vlastní Rejstřík zakázaných knih. Knihy byly opatřeny značkami, podle kterých byly určeny k očištění nebo ke zničení, tak skončily většinou zpěvníky a postily. Spálené knihy byly majiteli nahrazeny Koniášovými katolickými spisy. Opisy knih cenzurními značkami opatřeny nebyly.

Na jedné straně se tvářil vstřícně, lid bloudí, protože zůstal dlouho bez opory duchovenstva a sám není schopen rozeznat podvodnou ošemetnost kacířských autorů, vzápětí ale za všechny skutky uvedl sankce, které čekají kacíře a jeho spoluviníky, a naopak zásluhy těm, kteří se kají a předloží své knihy k cenzuře. Z jeho připojených komentářů můžeme vyčíst neobyčejnou statečnost a vzájemnou solidaritu lidí, které vyšetřoval.

„Vlastním Koniášovým dílem byl také seznam závadných knih. Podklady k zjištění stupně jejich škodlivosti mu dávala ustanovení římského Indexu, ocitovaná rovněž v úvodu Klíče, spolu s církevní klatbou, potvrzovanou každoročním vyhlášením na Zelený čtvrtek, vůči komukoliv, kdo kacířskou knihu, psanou či tištěnou, přechovává i kdyby ji nečetl, kdo ji u někoho jiného schovává, kdo ji vydává, k vydání dopomáhá, tiskne, opisuje, rozšiřuje, půjčuje, prodává, činí překážky jejímu spálení, jakýmkoli způsobem schvaluje její obsah, vyjadřuje se v tom smyslu, že spálení nezasluhuje, a vůči tomu, kdo v ní čte, byť i jen nějaký list, a to vědomě i z pouhé všetečnosti.“²⁰

Cenzurou musely projít všechny české bible a Nové zákony, podezřelé byly zvláště všechny knihy předbělohorské. Pilným čtením dospěl v roce 1749 k druhému vydání Klíče s rozšířeným rejstříkem. Mravně závadné knihy, často psané v cizím jazyce, měly v tomto rejstříku vyčleněny zvláštní místo. Koniášovy Indexy byly dokladem jeho bezohlednosti a svědčí o nenahraditelných ztrátách české literární činnosti v době baroka.

Koniášova příručka byla vydána ještě jednou v roce 1770 a sloužila jako pomůcka při cenzuře knih až do začátku osmdesátých let 18. století.

¹⁹BOHATCOVÁ, Mirjam. Česká kniha v proměnách staletí. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, 622 s. ISBN 80-703-8131-0. S. 274.

²⁰BOHATCOVÁ, Mirjam. Česká kniha v proměnách staletí. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, 622 s. ISBN 80-703-8131-0. S. 275.

2.4 Knihtisk

Přelom mezi středověkem a novověkem datujeme přibližně do druhé poloviny 15. století. Novověk jako takový je často spojován se třemi významnými událostmi. Jednou z událostí je konec Byzantské říše a s tím související pád města Cařihradu (1453), druhou událostí velkého významu je objevení Ameriky Kryštofem Kolumbem (1492) a třetí, velice důležitou událostí v dějinách, především v dějinách knihy, je vynález knihtisku, datovaný kolem roku 1450.

„Victor Hugo označil vynález knihtisku za jednu z největších událostí dějin – za matku všech revolucí. Tím chtěl vyjádřit základní pokrokový charakter tohoto objevu. A skutečně, také černé umění vstoupilo velmi záhy do služeb všeho nového snažení. Velmi rychle se rozšířilo po kulturním světě a od těch dob stálo a stojí při vši činnosti a práci jednotlivce i společnosti.“²¹

Všechny tyto jmenované události ve své podstatě nezměnily svět okamžitě, ale svým významem natolik ovlivnily vývoj lidského bytí, že jsou právem považovány za počátek nového věku. V této části bakalářské práce se budu blíže zabývat právě třetí významnou událostí – vynálezem knihtisku.

Knihtisk je ve své podstatě rozmnožování stejných kopií textu nebo obrazu pomocí tiskařského lisu. Samotný vynález knihtisku spočíval ve zdokonalení procesu sazby skládané ze sériově odlévaných tiskařských liter (písmen). Od poloviny 15. století se knihtisk začal rychle šířit po Evropě a postupně se dostal do celého světa. Počátky knihtisku datujeme do přelomu let 1447 a 1448 a jsou neodmyslitelně spojovány s významnou osobou, s Johannesem Gutenbergem.

První ohlasy na nový způsob výroby nebyly vždy jednoznačné. Na jedné straně to byl velký obdiv nad jeho dokonalostí, na druhé straně se ozvaly i hlasy kritické. Někteří nechtěli přijmout skutečnost, že knihy nebudou už pouze psané, ale budou „uměle“ vytvářené, jiní měli pochybnosti, že pokud dojde k případné chybě v textu, bude se opakovat. V každém případě to byla také konkurence pro písářskou živnost.

²¹KNEIDL, Právoslav. Z historie evropské knihy: po stopách knih, knihtisku a knihoven. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1989, 143 s. ISBN 80-205-0093-6. S. 51.

2.4.1 Johannes Gutenberg

Vynálezcem knihtisku je Johannes Gutenberg. Narodil se kolem roku 1397 v Mohuči ve dvoře „Hof zum Gutenberg“. Vyučil se zlatnickému řemeslu, rytí kovu a také jeho odlévání. Ve vinařské oblasti, kde se Johannes Gutenberg narodil, byl k výrobě vína používán vinařský lis, který byl zřejmě velkou inspirací pro jeho budoucí vynález knihtisku. Vzhledem k politickým událostem v Mohuči se Johannes Gutenberg přestěhoval do Štrasburku (1434–1444). Pracoval zde sice ve zlatnickém oboru, ale již v této době se zabýval pokusy o lití písma. Z těchto pokusů se zrodila *Sibylina prorocství o posledním soudu*. Byl to tisk malého rozsahu a velikosti, který se vyznačoval značnými nepřesnostmi, typickými pro jeho začátky.

„Gutenbergův vynález otevřel první období dějin tištěné knihy: období prvotisků nebo inkunábulí, tj. všech tisků vydaných do roku 1500. Termínu inkunábule použil poprvé münsterský děkan Bernhard von Mallinckrodt ve svém traktátu De ortu et progressu artis typographicae (Kolín nad Rýnem 1639), vydaném k 200. výročí Gutenbergova vynálezu, ve smyslu „doby, kdy typografie ležela ještě v plenkách nebo v kolébce“ (in cunabulis). Odtud byl tento termín přenesen na všechny tisky vydané od Gutenbergovy doby do konce 15. století. Je nespornou skutečností, že ve vývoji knihtisku toto rozhraní neznamena podstatnou změnu v technickém ani hospodářsko-ekonomickém způsobu zhotovování a prodeji knih. Ke změnám v tomto směru docházelo postupně během 16. století a podstatná technická změna ve výrobě knih nastala až na začátku 19. století.“²²

Johannes Gutenberg měl snahu svůj vynález od začátku tajit. Měl samozřejmě žáky, kterým předával své znalosti, ale ti se mu vždy museli zavázat přísným mlčením. Tisky z tohoto důvodu ani nepodepisoval. O počátcích jeho vynálezu jsou vedeny spíše útržky v soudním jednání. To, že Johannes Gutenberg tajil svůj vynález, mělo dvě hlavní příčiny: první byla obava před inkvizicí, případně před profesionálními písaři a druhou strach před možnou konkurencí.

Kolem roku 1448 se vrátil do Mohuče a pokračoval v práci na zdokonalení svého vynálezu. Zároveň se připravoval na vydání svého nejvýznamnějšího díla, latinské bible. Zařízení dílny a nákup potřebných surovin však bylo velice finančně náročné, potřeboval tedy obchodního partnera. Tím se stal mohučský měšťan Johannes Fust, který mu na realizaci díla půjčil značnou sumu. Johannes Gutenberg se ale pustil do obrovského díla, které bylo nad

²²KNEIDL, Pravoslav. Z historie evropské knihy: po stopách knih, knihtisku a knihoven. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1989, 143 s. ISBN 80-205-0093-6. S. 61.

rámec jeho možností. Byla to dvousvazková 42řádková bible, při jejíž výrobě byla návratnost vložených investic dlouhodobá. Toto mistrovské dílo bylo po všech stránkách dokonalé. Jednak typy písma, vyznačujícími se souměrnou a štíhlou texturou, a zároveň typografickou úpravou a pečlivostí vlastního provedení tisku. V tomto případě se jednalo o dvousloupcové řešení stran s domalovanými iniciálami a miniaturami na širokých okrajích některých stran, které doplňoval rubrikátor s vyznačenými začátky vět a červeně označenými prvními řádky kapitol. Šlo hlavně o co nejmohutnější napodobení soudobých rukopisů nejen písmem, ale také výzdobou. Celkový rozsah bible je 1282 fóliových stran. Většina exemplářů byla tištěna na papíře (předpokládá se 150 výtisků), část jich byla tištěna na pergamenu (přibližně 35 výtisků). V momentě, kdy byla práce na bibli dokončena, požadoval měšťan Fust vrácení celé zapůjčené částky, ale Johannes Gutenberg neměl žádné finanční prostředky na vrácení. Výsledek soudního sporu byl pro Gutenberga zničující. Ztratil svoji tiskařskou dílnu i s veškerým zařízením a vybavením. Jejím novým majitelem se stal Johannes Fust. Na druhou stranu tím, že Johannes Fust získal tuto tiskařskou dílnu, bylo možné pokračovat v tiskařském díle, které Johannes Gutenberg začal.

Za Gutenbergovo dílo se považuje také několik dalších tisků, zvláště 31řádkový odpustkový list pro Kypr (1454/5), Turecký kalendář na rok 1455, bula papeže Kalixta III. (1455/8) a také tisk obsáhlé práce Jana BalbaCanholocon (1460). V Bamberku se v letech 1458–1460 tiskla 36řádková bible, která byla sice tištěna Gutenbergovým původním písmem, ale již bez jeho účasti. V posledních letech svého života Johannes Gutenberg zřejmě již nepracoval.

2.4.2 Gutenbergův knihtisk

Gutenbergův vynález se v podstatě skládá ze spojení několika různorodých postupů v jeden. Základní princip spočívá v samostatných literách a možnost jejich rozmetání po vytvořeném tisku a nového použití pro další tisk. K výrobě liter bylo důležité sestrojení licího strojeku, do kterého se vkládala matrice a litera tak byla ulita. Dalším základním úkolem bylo vytvoření slitiny – liteřiny pro zhotovení konkrétní litery. Musela mít dostatečně nízkou tavicí teplotu, aby se licí strojek a matrice vysokou teplotou nepoškodily, a zároveň bylo potřeba, aby se tehdy dostupnými prostředky mohla liteřina tavit. Její složení se od Gutenbergovy doby skoro nezměnilo, používá se slitina olova (55 %), cínu (15 %), antimonu (30 %) a malého množství vizmutu.

Neméně důležitým úkolem byla pro Johannese Gutenberga konstrukce tiskařského lisu tak, aby se vyvinul dostatečný tlak a bylo možné tisknout najednou více stran.

„Dalším Gutenbergovým úkolem byla konstrukce tiskařského lisu, který by vyvinul dostatečný tlak a mohly se tisknout najednou buď dvě foliové strany, nebo čtyři kvartové. Dále bylo nutno vyvinout tiskařskou barvu vhodné kvality (jejíž základní složkou byly saze a fermež). Technické vybavení pak doplňovaly sázítka, loďka, tenakl²³ a divizor na držení rukopisu, uspořádání kasy na litery, tampóny na nanášení barvy a řady technických drobností, které funkci tiskařské dílny scelují. Nejtěžším úkolem bylo nepochybně vytvoření patric a matric písma. K tomu posloužily Gutenbergovy zlatnické zkušenosti.“²⁴

Hlavní princip knihtisku je založen na písmolijectví, tj. odlévání písmen pro tisk liter, ozdob, linek a znaků ze speciální slitiny (liteřiny). Zpočátku si písmena každý knihtiskař odléval sám. Později, při vzniku dílen, mu byla písmena dodávána. K odlévání používal buď ruční nástroj, slévadlo, nebo kompletní stroj, kompletku. Rozměry písmen byly uváděny pomocí typografických bodů. Písmolijectví umožňovalo vyrábět stejné litery sériově.

Odlité litery byly otočeným obrazem písmena. Základna nebo také tělo litery sloužila jako podložka pro písmeno a od velikosti této základny se odvíjely také mezery mezi písmeny. Samostatné strany se pak zasazovaly do tzv. dřevěné sazebnice a na takto připravenou sazbu se tampóny nanášela tiskařská čern vyrobená na bázi fermeže a shodovala se svým složením s fermeží používanou Johannesem Gutenbergem. Celou stránku pak bylo možné vytisknout pomocí tiskařského lisu, původně upraveného z Gutenbergova lisu na víno.

Tento vynalezený postup se používal bez výrazných změn až do konce 18. století.

2.4.3 Tisk a techniky knihtisku

Princip tisku je založen na přenosu požadované předlohy na papír nebo jiný podklad. Na předlohu nanese tiskovou barvu a tu potom pomocí určitého tlaku přeneseme na podložku. Podle způsobu provedení tisku rozlišujeme tisk z výšky, z plochy, z hloubky a tisk průtlačný. Dalšími známými technikami jsou ofset a hlubotisk.

²³ Sázítka – háček určený k sestavování liter do řádky, loďka – nástroj, do kterého sazeč ručně sestavuje písmena, tenakl – držák rukopisu, divizor – součást tenaklu, která odděluje část vysázeného rukopisu od části, která se má sázet.

²⁴KNEIDL, Právoslav. Z historie evropské knihy: po stopách knih, knihtisku a knihoven. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1989, 143 s. ISBN 80-205-0093-6. S. 58.

2.4.3.1 Tisk z výšky

Tisk z výšky je způsob tisku, při kterém se obarví a tisknou pouze vystupující body formy a prohlubně v této formě zůstávají bez barvy. Tisková forma nebo také sazba může být vyrobena z kovu nebo ze dřeva, a je vytvořena jako zrcadlový obraz, který se po nanesení barvy otiskne pod tlakem na plochu, nejčastěji na papír.

Tisk z výšky patří k nejstarší tiskové technice a používá se nejčastěji pro tisk knih, později také časopisů a menších příležitostných tisků. Pro svoji pracnost je v poslední době nahrazen novými, modernějšími způsoby tisku, jako je např. fotosazba nebo elektronický tisk. Pro potisk umělých hmot, fólií nebo lepenek se používá tzv. flexotisk, kdy se tisková forma vyrobena z gumy nebo umělé hmoty leptáním nebo laserem navlékne na tiskací válec a je připravena k tisku. Pro ruční tisk na podobném principu byla vytvořena razítka.

2.4.3.1.1 Dřevořez

Dřevořez je stará grafická technika tisku z výšky. Tiskne se z vyhlazené dřevěné desky, štočku nebo také matrice, řezanou ze dřeva po letech, rytí je tak mnohem jednodušší. U těchto tisků je patrná kresba dřeva. Grafik pomocí dlátek a nožů vybírá ze štočku místa, která po tisku zůstanou bílá. Před tiskem se na desku nanese barva, poté se přitiskne na papír a kresba se mírným tlakem a třením otiskne. Samozřejmě by bylo možné použít k tisku lis, ale i dnes se raději tiskne ručně, v tomto případě se totiž deska příliš neopotřebuje a v konečné fázi může grafik ovlivnit výsledný efekt tisku. Každý samostatný tisk se tak stává jedinečným dílem.

Původním postupem bylo odstraňování okolí kresby a vytvoření žebrovitě vystupující černé linie tisku, která musela být dostatečně silná, aby vydržela značný tlak při tisku. V 15. století se objevují také kresby s obráceným postupem, tzv. dřevořezy bílé linie, kdy byly odřezávány linie kresby a pozadí zůstalo tmavé.

Dřevořez byl díky vynálezu knihtisku velice rozšířený a technika dřevořezu byla hojně používána v lidové a pololidové tvorbě. Dřevořez spolu s vynálezem knihtisku znamenal velký pokrok v šíření knih mezi chudšími vrstvami obyvatel.

„Dřevořezům provázeným textem, který je vyřezán v celku do jednoho štočku, říkáme deskotisky. Obraz na deskotiscích byl zpravidla jen konturový, neboť se počítalo s tím, že obrázek bude kolorován, ručně nebo šablonou. Krátce před vynálezem knihtisku byly

*zhotovovány drobné knížky sdružením jednotlivých listů vytištěných technikou dřevořezu: nazýváme je knihami blokovými a jsou dnes velice vzácné. Jejich obsah, často i v národních jazycích, byl určen široké veřejnosti.*²⁵

Tímto způsobem byly tištěny velice oblíbené tzv. blokové donáty, tj. latinská gramatika pro školní potřebu, kterou ve 4. století n. l. sepsal Aelius Donatus. Tyto blokové donáty byly bez dřevořezové ilustrace. Dalšími tištěnými díly byly hlavně kalendáře a různé biblické texty. V neposlední řadě byly žádané tzv. bible chudých. Na rozdíl od blokových donátů byly tyto bible malované a s obrázky. Skládají se ze série dřevořezů, na kterých byl znázorněn Starý a Nový zákon, neměly žádné texty nebo jen velice málo. Blokové knihy byly zhotovovány převážně dřevořezy s téměř žádným textem, donáty naopak byly určeny hlavně pro tisk textu.

Dřevořezové tisky „o jednom listu“ se používaly např. pro výzdobu chudších obydlí. Byly zachovány v případě, že byly vlepeny do kodexu na přídeští (část předsádky nalepená na vnitřní straně desek). Někdy byly dodatečně ručně kolorovány. Nejstarší dřevořezy, při jejichž tisku bylo použito této metody, jsou bruselská Madona (1418) a sv. Kryštof (1423). Výjimečně byly tyto tisky doplněny nápisy řezanými a umístěnými při dolním okraji. Tématem těchto tisků byly většinou příběhy z bible nebo legendy.

2.4.3.1.2 Dřevoryt

Dřevoryt nebo také xylografie je grafická technika tisku z výšky a na rozdíl od dřevořezu je matrice vyrobena ze dřeva řezaného napříč léty. Tisková matrice je vytvořena malými nařezanými kousky dřeva, které se sklízí a jejich povrch zbrousí. K samotnému rytí se používají speciální xylografická rydla vyrobená z kalené oceli. Tento způsob dává mnohem pestřejší možnosti pro tvorbu obrazu a jeho stínování. Rozlišujeme dva druhy dřevorytu: faksimilový dřevoryt spočívající v odrývání čar podle originálu a tónový dřevoryt, který se vyznačuje tónováním originálu. Dřevoryt byl vynalezen v 18. století Thomasem Bewickem.

²⁵BOHATCOVÁ, Mirjam. Česká kniha v proměnách staletí. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, 622 s. ISBN 80-703-8131-0. S. 117.

2.4.3.2 Tisk z plochy

Tisk z plochy spočívá v tisku bez vyvýšených bodů. Plocha je ve stejné rovině a je rozdělena na dvě části, které se od sebe liší fyzikálně-chemickými vlastnostmi. První část plochy, přijímající barvu a odpuzující vodu (oleofilní), je určena k tisku, druhá část plochy, která vodu přijímá a barvu odpuzuje (hydrofilní), se netiskne. Tisková forma je vyrobena z hladkého kamene, nejčastěji vápence, a kresba na plochu je vytvořena mastnou tuží nebo pastelkou. Tato technika, tzv. litografie, byla vynalezena v 18. století (1796) a dlouhou dobu se používala pro tisk obrázků. Dnes se používá jako umělecká technika.

Na principu tisku z výšky je založen také světlotisk. Tisková forma je skleněná a body pro tisk jsou utvrzeny světlem. Tento způsob v dnešní době používá jen několik umělecky založených tiskáren.

V této kategorii tisku můžeme ještě zmínit ofset, dnes nejpoužívanější tiskovou techniku pro tisk velkých nákladů. Nejde o přímý tisk, ale tisková forma se otiskuje na přenosný válec s gumovým potahem, a teprve potom je obraz přenesen na papír. Odpadá zrcadlový efekt a je možné použít více tiskových forem v různých barvách.

2.4.3.3 Tisk z hloubky

Tisk z hloubky je metoda tisku bodů, které jsou pod úrovní plochy, kterou netiskneme. Tiskové body jsou vyryty nebo vyleptány do povrchu tiskové formy, na kterou nejdříve nanese barvu, poté ji setřeme z povrchu a následně zbývající barvu v prohlubních formy přeneseme tlakem na papír. K otisku je potřeba vyvinout mnohem větší tlak, než je tomu u použití tisku z výšky. V případě, že tiskové body jsou vyhloubeny nebo vyleptány do povrchu tiskové formy, hovoříme o hlubotisku.

Mezi nejstarší formy hlubotisku patří mědiryt a oceloryt. Mědiryt byl poprvé použitý k tisku v 15. století a body určené k tisku se hloubily do měděné destičky ručně. Dnes se používá opět spíše pro umělecké tisky. Oceloryt se pro velkou odolnost tiskové formy používá pro výrobu cenin. K potisku nerovných ploch se používá tzv. tamponový tisk (tampotisk). Body pro tisk jsou nejdříve vyleptány na povrch tiskové formy a následně jsou přeneseny na silikonový tampon, ze kterého se tisknou na požadovaný povrch.

2.4.3.3.1 Mědiryt

Mědiryt nebo také chalkografie je technika tisku z hloubky, která využívá rytí čar a ploch do měděné matrice. Je potřeba, aby plocha měděného štočku, někdy také zinkového nebo železného, měla jednotnou tvrdost a před použitím musí být štoček dobře vybroušený. Do této matrice se potom rydly, podobně jako u dřevorytu, vyryjí čáry požadovaného obrazu. Mědiryt umožňuje velice přesnou a jemnou kresbu a tisk se vyznačuje velice precizním zpracováním. Pro přesnější kresbu je možné desku lehce potříť damarovým lakem a poté na ni přenést kresbu vytvořenou na pauzovacím papíru nebo na matové fólii, získá se tak zrcadlově obrácená kresba. Technikou mědirytu vzniká list označovaný jako mědirytina.

2.4.3.3.2 Lept

Lept, podobně jako mědiryt, je technika tisku z hloubky a v dnešní době jednou z nejpoužívanějších technik. Výroba mědirytu je velice náročná a její použití je do určité míry omezené, lept naproti tomu umožňuje větší možnosti. Na měděnou matrici je nanesený ochranný voskový kryt, směs asfaltu, pryskyřice a vosku a pomocí ocelové jehly grafik nakreslí do krytu požadovanou kresbu. Takto připravené destičky se ponoří do leptadla, kterým může být kyselina dusičná nebo chlorid železitý aj. Kyselina působí pouze na místa, kde není nanesený kryt, a vyleptá do destičky přesnou kresbu, kterou grafik nakreslil.

Akvatinta, někdy také zrnkový lept, je jednou z dalších technik tisku z hloubky. V roce 1768 ji vynalezl Jean Baptiste Prince. Dosud známé tiskové techniky byly založeny na systému různě rozmístěných čar. Akvatinta je založena na barevném stínování, a jak už sám název napovídá, vytváří efekt akvarelu. Měděná nebo zinková deska je pokryta kalafunovým práškem, který se nanáší v tzv. zaprašovací skříní. Poté se deska vyjme a nahřívá se nad kahanem, dokud se zrnka kalafuny neroztaví a nepřipečou k plechu, tzv. netransparentní. Po vychladnutí se na místa, která mají zůstat bílá, nanese kryt, asfaltový lak. Podle požadovaného odstínu barvy je následně deska několikrát ponořena do kyseliny. Tato grafická úprava je používána hlavně v kombinaci s jinými technikami tisku.

2.4.3.4 Průtlačný tisk

Průtlačný tisk je metoda tisku, při které barva prochází tiskovou formou. Nejrozšířenější je sítotisk, formu tvoří jemné síto a body, které nechceme vytisknout, jsou vyplněné speciálním lakem. Používá se pro tisk nerovných povrchů nejen na papír, ale také např. na látku. K výrobě sítotisku není potřeba nákladných strojů.

2.5 Tiskárny v Čechách

V pobělohorské době některé původní tiskárny v Čechách násilně zanikly, ale část jich zůstala za předpokladu, že se přizpůsobily novým požadavkům doby. Vznikaly samozřejmě i nové tiskárny. Na českém venkově bylo v 17. století (1622–1700) 9 samostatných dílen, které působily v Hradci Králové v období 1622–1628 a následně v období 1673–1679, pouze s menšími několikaletými přestávkami průběžně od roku 1625 do 1700 v Litomyšli, od roku 1686 do 1695 v Chebu, a na kratší dobu také v Litoměřicích, v Roudnici a v České Lípě.

V druhé polovině 18. století se počet tiskáren v českých městech podstatně zvýšil, můžeme zaznamenat až 21 dílen. V samotné Praze zůstával počet tiskařských dílen téměř stejný, v polovině 18. století jich zde působilo 27. Mimo Prahu se v 18. století tisklo také v Litomyšli, Chebu, Příbrami, Jindřichově Hradci, Kutné Hoře, Plzni, Litoměřicích, Mostě, Českých Budějovicích a v Mladé Boleslavi. V Pardubicích se knihtisk objevil až koncem 18. století, později v Klatovech. Ojedinele se objevily tiskárny v Pelhřimově, Vodňanech a Kadani.

Na Moravě byly podmínky pro určení počtu tiskáren složitější, protože tamní tiskárenské dílny přecházely většinou v rámci dědictví nebo sňatkem do rukou příslušníků rodiny. Tisklo se v Olomouci, Brně, Mikulově, Znojmě, Jihlavě a v Opavě. Vedle soukromých dílen začaly působit dvě pražské církevní knihtiskařské dílny – v roce 1630 arcibiskupská a v roce 1635 jezuitská.

Situace v zemi nebyla příznivá, na jedné straně jezuité ve spojení s Habsburky používali nátlak a okamžité vypovězení „neposlušných“, naproti tomu pražský arcibiskup (kardinál hrabě) Arnošt Albrecht z Harrachu zastával mírnější řešení, duchovní učení a přesvědčování bez násilí. Prostředky používané jezuity byly podpořeny vládní mocí, ale duchovních bylo po odchodu „nežádoucích“ nedostatky. To vedlo arcibiskupa v roce 1629 k založení semináře pro vyškolení kněží. Pro jezuity to samozřejmě byla jistá konkurence. Se založením semináře souvisí také zřízení zvláštní arcibiskupské pražské tiskárny určené pro potřeby arcibiskupského semináře. Vytiskla kromě cizojazyčných knih přibližně 35 knih českých, které sloužily „nově“ vznikajícím církevním bratrstvům.

Jezuitská tiskárna měla v čele prefekta jezuitského řádu, ale hlavními správními orgány v ní byli profesionálové, tzv. faktori, kteří se často střídali, většinou se osamostatnili. Tento „faktorský“ způsob byl uplatňován také u jiných soukromých tiskáren, hlavně tam, kde bylo uplatněno právo dědické např. nezletilého potomka nebo vdovy. Po zrušení jezuitského řádu v roce 1773 působila dosavadní tiskárna pod názvem „litteris Clementinis“ a „litteris

Caesaro-regiis“ a od roku 1776 připadla tzv. „normální škole“, což jsou instituce, které byly zřizovány v různých městech habsburského státu. Postupem času se vypracovala v „C. k. pravidelnou školní tiskárnu“. Měla vlastní knihkupectví, sklad a nakladatelství.

„Již roku 1621 byli čeští knihtiskaři úředně varováni, aby pod ztrátou hrdla netiskli nic bez povolení a proti katolickému náboženství. V následujících letech vycházelo jedno cenzurní nařízení za druhým, konaly se kontrolní prohlídky tiskáren a byl také zaveden dohled nad prodejem knih na ulicích a na jarmarcích. Tato opatření v podstatě určila směr příští české knihtiskařské produkce: tiskárny, malé i velké, hůře i lépe vybavené, tvořily, každá podle své povahy a technických možností, jen jakési protějšky dvou vedoucích tiskáren církevních. Jejich tvorba se mohla vyžívat v úředních tiscích, v každoročních sériích kalendářů, v pomůckách pro školu a pro denní praxi, v lidové zábavné četbě a v náboženských textech, ale také ve vydávání závažných cizojazyčných odborných spisů, jež přesahovaly vydavatelský zájmový okruh arcibiskupský, jezuitský a univerzitní, v každém případě však jen v mezích cenzury.“²⁶

Celkový úpadek knihtisku v 17. a 18. století se projevoval nejen zhoršenou kvalitou používaného papíru, ale hlavně stále větším rozdílem mezi sazbou a úpravou tisků. Na jedné straně byly tisky určené pro vzdělané osoby zpracovány pečlivě, vybaveny pestrými ilustracemi v dobovém stylu, a na straně druhé tisky pro běžného čtenáře v podobně různých naivních jarmarečných a pouťových sešitků s modlitebními tématy, s písničkami a dojemnými příběhy ze života. Byly podomácku neuměle sešívány hrubou nití, což bylo zapříčiněno snahou vytvořit z těchto sešitů knihu.

²⁶ BOHATCOVÁ, Mirjam. Česká kniha v proměnách staletí. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, 622 s.

3 ZÁVĚR

Obdobím baroka v Čechách, konkrétně barokní knihy v Čechách, označujeme určitý časový úsek vývoje nejen v literární tvorbě, ale hlavně v politickém utváření země. Porážka stavovského povstání v roce 1620 značným způsobem zasáhla do literárního vývoje a došlo k rozdělení na dvě různé cesty, kterými se dále ubíral. Každá z nich určitým způsobem ovlivnila smýšlení ve společnosti a nese v sobě prvky prostředí, ve kterém se postupně utvářela. Vyjadřuje vlastní dobovou náladu a soudružnost lidí v případě ohrožení. Na jedné straně se setkáváme s čistým vlastenectvím a pevným postojem, ale samozřejmě na straně druhé i s pokrytectvím a pohrdáním vlastními předky. V těchto těžkých dobách měla kniha pro obyvatele velký význam, v knize hledali útěchu, pravdu, ale také zábavu a rozptýlení.

Vedle literárního a politického vývoje měla barokní kniha v Čechách také svůj vývoj estetický.

Obsah knihy v tomto období ustupoval do pozadí a kladl se důraz hlavně na vnější vzhled knihy. Jako by kniha chtěla o sobě vše vypovědět už při prvním pohledu. Výzdoba se zaměřovala na desky a hřbety, v mnohých knihovnách zastupovala spíše funkci dekorativní. Velká pozornost se věnovala ilustracím v různých podobách, používaly se nejen stávající techniky, ale byly vytvářeny i nové, dokonalejší, kterými bylo možno uspokojit narůstající požadavky a nároky zpracování. Vedle komerční četby byly samozřejmě tištěny také knihy velkého literárního významu.

Aby mohla být kniha dostupná i širším vrstvám obyvatel, bylo samozřejmě důležité vymyslet způsob, jak tohoto dosáhnout. Můžeme za to poděkovat významnému vynálezci knihtisku, Johannesi Gutenbergovi. Díky jeho technice byla kniha brzy součástí nejen měšťanských domácností. Samozřejmě i tomuto vynálezu předcházelo mnoho pokusů a snah o tisk na různorodé podklady. V této souvislosti nebylo možné pominout první tištěné knihy v Čechách a tiskárny, které zde vznikaly.

V této bakalářské práci jsem chtěla částečně přiblížit vývojovou část knihy, hlavně v období baroka na českém území, a to jak po stránce obsahové, tak po stránce vzhledu knihy a její ilustrace. Jako každému období, i této době předcházely mnohé historicky významné události. V určitých oblastech nejsou k dispozici ucelené prameny a můžeme se přidržovat pouze dosud zjištěných informací, pravděpodobností a úvah. Tato doba je velice zajímavá a měla nemalý význam v historii naší země. Z toho důvodu jsem si téma barokní kniha v Čechách vybrala a snad se mi podařilo přinejmenším vzbudit zájem a zvědavost o toto jinak nelehké období, kdy kniha byla vzácnou a potřebnou součástí v životě čtenářů.

4 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

1. ALEXOVÁ, Jarmila a kol. *K jazyku a stylu českých barokních textů I.* Vyd. 1. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, 1998. 127 s. Sborník Katedry bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. ISBN 80-86266-02-8.
2. BOČKOVÁ, Hana. *Knihy nábožné a prosté: k nábožensky vzdělávací slovesné tvorbě doby barokní.* Vyd. 1. Brno: Matice moravská, 2009. 256 s., viii s. obr. příl. Knižnice Matice moravské; sv. 23. ISBN 978-80-86488-58-5.
3. BOHATCOVÁ, Mirjam et al. *Česká kniha v proměnách staletí.* 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, 622 s. ISBN 80-703-8131-0.
4. CEJPEK, Jiří et al. *Dějiny knihoven a knihovnictví.* 2., dopl. vyd. V Praze: Karolinum, 2002. 247 s., s. obr. příl. ISBN 80-246-0323-3.
5. ČERNÁ, Marie Ludmila. *Stručné dějiny knihtisku.* 1. vyd. Praha: Šolc a Šimáček, 1948. 224 s. Knihovna Objevy dneška; [sv.] 1.
6. ČERNÝ, Václav a VÍŠKOVÁ, Jarmila, ed. *Až do předsíně nebes: čtrnáct studií o baroku našem i cizím.* Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1996. 457 s. ISBN 80-204-0588-7.
7. DOBROVSKÝ, Josef. *O zavedení a rozšíření knihtisku v Čechách.* 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954. 125 s., 16 s. obr. příl. Spisy a projevy Josefa Dobrovského; sv. 19. Československá akademie věd. Sekce jazyka a literatury.
8. HAMANOVÁ, Pavlína. *Z dějin knižní vazby: od nejstarších dob do konce 19. stol.* 1. vyd. Praha: Orbis, 1959. 275 s., s. obr. příl. Lidová umělecká výroba a řemeslo.
9. *Historická knižní vazba: sborník příspěvků k dějinám vazby a k metodice ochrany historických knižních vazeb.* Liberec: Severočeské museum, 1965. ISSN 0439-240X.
10. HORÁK, František. *Česká kniha v minulosti a její výzdoba.* 1. vyd. Praha: František Novák, 1948. 253 s. Naše poklady; Sv. 4.
11. HORÁK, František. *Pět století českého knihtisku = Pjat' stoletijčešskogoknigopečatanija = FünfJahrhundertetschischerBuchdruckerkunst = Fivehundredyearsof Czech printing.* Vyd. 1. Praha: Odeon, 1968. 250 s.
12. JANEČKOVÁ, Marie a kol. *Slovesné baroko ve střeoevropském prostoru.* 1. vyd. Praha: ARSCI, 2010. 374 s. Jazykověda; sv. 4. ISBN 978-80-7420-008-3.
13. KAŠPAR, Jaroslav. *Úvod do novověké latinské paleografie: se zvláštním zřetelem k českým zemím.* 1. svazek, Textová část. Vyd. 2., přeprac. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979. 291 s.

14. KNEIDL, Pravoslav. *Z historie evropské knihy: po stopách knih, knihtisku a knihoven*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1989. 143 s. Členská knižnice; prémie 1989. ISBN 80-205-0093-6.
15. KOPECKÝ, Milan, ed. *O barokní kultuře: sborník statí*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1968. 191 s. Spisy University J.E. Purkyně v Brně. Filosofická fakulta = Opera Universitatis Purkynianae Brunensis. Facultas philosophica; 141.
16. LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 1082 s. Česká historie; sv. 4. ISBN 978-80-7106-963-8.
17. LOUKOTKA, Čestmír. *Vývoj písma*. I. vydání. Praha: Orbis, 1946. 226-[II] s. Knihovna Delta.
18. MUZIA, František. *Krásné písmo ve vývoji latinky*. 2., rev. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1963. 2 sv. (677, 666 s.). Výtvarné umění. Technika a řemeslo; sv. 11.
19. PAVLÁT, Leo. *Tajemství knihy*. Praha: Albatros, 1982, 205 s.
20. PEŠINA, Jaroslav. *Knižní vazba v minulosti*. Praha: Jan Štenc, 1939. 41, [III] s.
21. SVOZIL, Bohumil. *Česká literatura ve zkratce*. 1, Období od 9. století do 70. let 18. století. Vyd. 1. Praha: Brána, 1997. 149 s. ISBN 80-7176-512-0.
22. ŠINDELÁŘ, Karel. *Dějiny knihoven v českých zemích do roku 1918*. 1. vyd. Praha: SPN, 1989. 131 s.
23. TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Knihy: její vznik, vývoj a rozbor*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1949. 242 s., ca 200 s. obr. příl.
24. VAŠICA, Josef. *České literární baroko: příspěvky k jeho studiu*. Vyd. 2. [Brno]: Atlantis, 1995. 349 s. ISBN 80-7108-123-X.
25. VENCL, Slavomil. *České exlibris: historie a současnost*. Praha: Sdružení českých umělců grafiků Hollar, 2000. 168 s. ISBN 80-902405-3-4.

5 RESUMÉ

Baroque period indicates the specific time period of development not only in literary work, but mainly in the political formation of the country. Loss of the uprising in 1620 in the literary development and split it into two different routes, which has gone further. Each affected sentiments in society. On the one hand, we meet with patriotism and on the other with the hypocrisy and contempt own ancestors. In these times should book for people of great importance - in the book looking for solace, truth, entertainment and amusement.

The content of the book receded into the background and put the emphasis on the external appearance of the book. The decoration is focused on plates and spines, in many libraries represent more decorative function. Great attention was paid to the illustrations. They used existing techniques but also new, which it was possible to meet the growing demands.

In order to book available even broader sections of the population, it was obviously important to figure out how to achieve this. We can thank for that Johannes Gutenberg. With his technique was not just book early part of town households. In this thesis, I wanted to bring some development of the book, especially in the Baroque period on Czech territory. Like every year, and this time preceded by many historically significant events. In certain areas there are comprehensive sources.